

FELSEFE DÜNYASI

2023 YAZ/SUMMER Sayı/Issue: 77-Ek

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan
Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) Felsefe Dünyası'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Felsefe Dünyası, her yıl Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBITAK ULAKBIM/TR DİZİN tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBIM/TR DİZİN since 2004.

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Alan Editörleri/Section Editors

Prof. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu (Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Ata Az (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Sebile Başok Dış (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Nihat Durmaz (Selçuk Üniversitesi)

Dr. Mehtap Doğan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Muhammet Çelik (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Dr. Kenan Tekin (Yalova Üniversitesi)

Dr. Nazan Yeşilkaya (Şirnak Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri/Spelling and Language Editors

Zehra Eroğlu (Ankara Üniversitesi)

Abdussamet Şimşek (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Ahmet Hamdi İşcan (Ankara Üniversitesi)

Hatice İpek KESKİN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Fiyatı/Price: 150,00 TL | **Basım Tarihi :** Ekim 2023, 300 Adet

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 231 54 40

<https://dergipark.org.tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Rebrobir Matbaa
1514. Sokak, No: 23, 06378 İvedik OSB
Yenimahalle / Ankara

Tel: 0(312) 395 20 29 | **Sertifika No:** 47381

FÂRÂBÎ'DE İLK AKIL'DAN ERDEMLİ BİRLEŞMİŞ MİLLETLERE

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 77-Ek, 2023, ss. 103-135.

Geliş Tarihi: 02.10.2022 | Kabul Tarihi: 12.01.2023

DOI: 10.58634/felsefedunyasi.1183304

Araştırma Makalesi

Murat Sultan ÖZKAN*

Giriş

Ebu Nasr Muhammet b. Muhammet b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî (870-950), Türklerin yoğun olarak yaşadığı Mâverâünnehir bölgesindeki Fârâb (Otrar) kasabasının Vesic köyünde doğmuştur. Bu bölgedeki ilim merkezlerinde dil ve hukuk eğitimi aldıktan sonra belirli bir süre kasabasında kadılık yapmıştır. Aristoteles'e ait bir felsefe kitabını okuduktan sonra da kadılık görevini bırakarak Bağdat'a gelmiş; orada Arapça, mantık ve felsefe dersleri almıştır. Ortadoğu'daki birçok şehir ve emirlikte araştırmalar yapmış ve birçok alanda önemli eserlere imza atmıştır (Özden, 2014: 42-43).

Türk-İslam felsefesinin sistemini kuran Fârâbî, (Fahri, 2014: 67) Müslüman düşünürler içerisinde siyaset bilimi alanında ilk eser veren filozof olmuştur (Rosenthal, 1996:176). Fârâbî, Antikçağ siyaset felsefesiyle dini yasaları uzlaştırarak/sentezleyerek İslam dünyasına özgü bir siyaset felsefesi geliştirmiş ve bu alanın da kurucusu olmuştur. Orta çağ felsefesi uzmanlarının çoğu, onu İslam dünyasında siyaset biliminin ve felsefesinin kurucusu olarak kabul etmiştir (Arslan, 2018b: IX-XI). O, bilgi ve görgülerini başarılı bir şekilde birleştirerek özgün bir sentez gerçekleştirmiştir. Fârâbî'nin Türk-İslam devlet geleneğine ve Antikçağ'da üretilen siyasi görüşlere vakıf olması ona siyaset bilimi ve felsefesi alanlarında önemli düzeyde yetkinlik kazandırmıştır. Bu yetkinlikle o siyaset bilimini ve siyaset felsefesini metafizik bir temel üzerine kurmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID: 0000-0002-8053-5579, e-mail: msozkan@karabuk.edu.tr

Onun birleşmiş erdemli milletler topluluğu veya kozmopolit toplum hakkındaki düşüncelerinin anlaşılması için İlk Akıl/Tanrı, Etkin Akıl (Faal Akıl) ve akılla ilgili görüşlerinin bilinmesi önem arz etmektedir. Fârâbî, potansiyel halde bulunan akıldan İlk Akla kadar bir hiyerarşi oluşturmakta ve devletin yönetimini üstlenecek filozofun Etkin Akıl aracılığıyla İlk Akıl'dan bilgi almasının gerekliliğini öncelikli bir konu olarak işlemektedir. Filozof kralın, Etkin Akıl'la doğru bir bağlantı kurup kurmamasına göre de toplumun ve devletin kaderi etkilenmektedir. Bundan dolayı önce onun siyasî görüşlerine temel teşkil eden metafiziğine yer verilecek akabinde de siyasi düşünceleri işlenecektir. Onun ön gördüğü erdemli birleşmiş milletler fikri ile felsefe tarihinde bu konuda ileri sürülen görüşler karşılaştırılacaktır.

İlk Akıl ve Etkin Akıl

Fârâbî, metafiziği üzerine kurduğu siyaset bilimi ve siyaset felsefesini birbirinden ayırarak ilkinin "ilmu'l medeni", ikincisini ise "el-felsefetu'l medeniyye" veya "el-felsefetu'l siyasiye" kavramları ile ifade etmiştir (Bayraklı, 2000: 25). O, siyaset felsefesini kendisinin geliştirdiği siyaset bilimine, siyaset bilimini de "on akıl dokuz felek" teorisine bağlamıştır. O, on akıl dokuz felek teorisiyle hem Aristoteles'ten itibaren kedisine uygun bir yer bulunamamış olan Etkin Akıl'a hem de Platon'un (427-347) idealarına bir yer bulmuştur. Bu yer, değişmeyen ayüstü evren ile değişen ayaltı evrenin arasında bulunan ve Ay'ı hareket ettiren akıldır" (Türker-Küyel, 2018b: 350). Platon, ideaların; Aristoteles de aklın görüngülere aşkın olduğunu belirtmişler ve onlara bir yer belirlememişlerdir. Fârâbî ise tümelleri Ay ile irtibatlandırırsa da Etkin Akıl'ı aşkın bir özne olarak sunmuş ve onu doğaları gereği birbirinden tamamen farklı gördüğü iki alem arasında bağlantıyı kuran tinsel bir güç olarak ele almıştır. Etkin Akıl'ı iki alemi birbirine bağlayan bir bağ olarak tasarlamıştır.

Nitekim o, siyaset felsefesi gibi Etkin Akıl'ı da on akıl dokuz felek görüşüne dayanarak açıklamıştır. Etkin Akıl, Ay'ın akıllı olup, "evreni, toplumu ve insanı iletişime geçirerek, onları gerçek, doğru, iyi ve güzel bir uyumla birleştirip bütünleştirir" ve her bir insanı mutluluğa ulaştırır (Türker-Küyel, 2018a: 477-478).

Fârâbî, Plotinos'un (M.S. 205-270) türüm anlayışından da esinlenerek İlk Akıl'ı/Tanrı'yı sisteminin merkezine almış ve olumsal (mümkün) varlıkları ondan türetmiştir. Ayrıca o, ayüstü alemin en mükemmeli olan Zorunlu Varlık ile ayaltı alemdeki en üstün olumsal varlık olan insan arasında da bir bağ kurmaya çalışmıştır. Dolayısıyla merkeze İlk Akıl/Zorunlu Varlık veya Tanrı'yı alarak sistemini kurmuştur.

İlk Akıl, Fârâbî'nin sisteminde yokluğu düşünüleemeyen zorunlu ve ezeli varlıktır. Tanrı'nın ezeli varlığının, ezeli olarak taşması ile olumsal varlıklar oluşmuştur. Bu taşma sonucunda ilk önce maddi olmayan ve duyularla algılanamayan akli âlem oluşmuştur. Bu âlem ancak akıl ile kavranabilir. Akıl ile kavranan "akıl âlemi" ya da akıllar âlemi, ayrık İlk Akıl'dan başlar ve Etkin Akıl'da son bulur. Ayrık akılların sonuncusu Etkin Akıl, "yapan iş gören akıldır" ve ayaltı âlemdeki olayların kaynağıdır (Olguner, 1999: 102).

Fârâbî'ye göre varlık cetvelinin en üstünde en mükemmel olan İlk Akıl (Tanrı) yer alır. O, en yetkin olan İlk Akıl'dan en az mükemmele doğru hiyerarşik bir düzen içerisinde bir derecelendirme yapmıştır. Olumsal varlıklar, İlk Akıl'dan taşmıştır. İlk Akıl'dan ilk taşan ilk ayrık akıldır ve o, ayrık akılların en mükemmelidir. Mükemmellik ilk ayrık akıldan onuncu akla kadar derece derece azalarak devam eder. Ayrık akıllar arasında yaptığı ayrım gibi göksel cisimler arasında da bir derecelendirme yapar. Bunların en mükemmel ilk gök iken en az mükemmel olan Ay küresidir. Fârâbî'ye göre İlk Akıl'dan sonra onu aşkın akıl ve dokuzu göksel cisim olmak üzere ayüstü varlıkların tamamı on dokuz tanedir (Fârâbî, 2015a: 55-56).

Fârâbî, kendi dönemindeki astronomik bilgileri göz önünde bulundurarak göksel cisimlerin her birine bir akıl izafe etmiştir. Nitekim o, Antikçağ'dan itibaren bilinen ilk gök, sabit yıldızlar kümesi, bilinen beş gezegen (Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn), Güneş ve Ay'ı bir ayrık (mufarik) akla bağlamıştır. Ayrık akıllar, kendi olumsal varlık oluşlarını düşünürken her biri kendi göksel cismini oluşturmuştur. Pythagorasçılar, on sayısına mistik birtakım anlamlar yüklediklerinden yukarıda belirtilen dokuz göksel cisme varsaydıkları karşı yeri ekleyerek onları ona tamamlamaları gibi (Arslan, 2018a: 155-156) Fârâbî de göksel cisimleri bir ayrık akla bağlayarak açıklamaya çalışmıştır. Dünya'yı evrenin merkezinde kabul ettiğinden onu bir akla bağlamaya gerek duymamış ve ayaltı alem olarak ele almıştır.

Fârâbî, ayüstü âlemde olduğu gibi ayaltı âlemde de en az mükemmel olan şekilsiz maddeden (hyle) en mükemmel insana doğru bir derecelendirme yapmıştır. İnsan, ayaltı âlemde dil ve düşünceye sahip en mükemmel varlık olmasına rağmen (Fârâbî, 2015a: 55) maddi yönünden dolayı İlk Akıl'a/Tanrı'ya yabancılaşmıştır. İnsan maddeden ne kadar çok uzaklaşırsa, Tanrı'yı da o kadar doğru tasavvur edebilir ve aktif akılla ona yaklaşabilir, hatta maddeden kendini tamamen soyutladığında ona yönelik kavrayışı daha da mükemmel hale gelir (Fârâbî, 2015a: 42).

Fârâbî, on akıl ve dokuz feleğin türediği Tanrı'yı varlık, bilgi ve değerler felsefesinin temeline yerleştirerek özgün bir görüş geliştirmiştir. Felsefe-

sini “Tanrı-evren-toplum-insan şeklinde veya varlık-bilgi-değer olarak” ele almış, bunlar arasında bir koşutluk kurmuş ve bu doğrultuda yaşamaya da çalışmıştır (Türker-Küyel, 2017a: 120). Dolayısıyla onun sisteminde fizik, metafiziğe; psikoloji ise kozmoloji ve metafiziğe bağlanmıştır. Tanrı ile ayırık akıllar; Etkin Akıl ile de insan aklı arasında kurduğu bağdan ötürü onun psikolojisi, fiziği ve metafiziği iç içe geçmiştir (Özden, 2017: 80). O, iç içe geçmiş bu bağı kurarken Etkin Akıl’a aşkın bir özne olarak önemli işlevler yüklemiş, insanın potansiyelini açığa çıkarmasını da onunla kurulan doğru iletişime bağlamıştır. İnsan ancak onunla kurduğu bağ sayesinde ayüstü aleme yönelir, yükselir ve hakikate ulaşır.

Fârâbî, kendisinin Etkin Akıl olarak adlandırdığı aşkın gücü; eskilerin Güvenilir Ruh (er-Ruhul-Emin), Kutlu Ruh (Ruhu’l Kuds) ve Melekût olarak adlandırıldıklarını da belirtmektedir. O, bu isimlerin Etkin Akıl’a atfedildiğini söylese de kendisi o nitelermelerden daha çok aşkın özneyi Etkin Akıl olarak adlandırmaktadır. Etkin Akıl’ın işlevi, insanı “görüp gözetmek ve [onun] için erişilmesi gereken olgunluk mertebelerinin en yükseğine yani yüce mutluluğa ulaştırmaktır” (Fârâbî, 2017a: 38-39).

Etkin Akıl, İlk Sebep olan Tanrı ve ikinci dereceden maddi sebepler gibi bir şey değildir. Etkin Akıl; Tanrı’yu, ayırık akılları, kendi özünü bilir ve “özellikleri bakımından düşünülür olmayanları da düşünülür kılar.” İnsanın özünü oluşturan düşünme gücü, özü gereği aktif halde değildir ya da doğuştan aktif halde verilmemiştir. Etkin Akıl, hem düşünme potansiyelini, aktif akıl haline dönüştürür hem de diğer şeyleri düşünme gücü için bizzat düşünülür hale getirir. Onun etkisiyle insanda potansiyel halde bulunan düşünme gücü aktif akıl durumuna gelir ve kişi maddi varlıklardan farklı olarak kendi özünü de bilir. Hem düşünen hem de düşünülen bir töze dönüşür. “Böylece düşünen (akil), düşünülen (ma’kul) ve akıl onda bir ve aynı şey olur. Dolayısıyla o, [Etkin Akıl] derecesine ulaşır. İşte insan bu dereceye ulaşınca mutluluğu da tamamlanmış olur” (Fârâbî, 2017a: 37-42). O, aşkın bir özne ve bilgi kaynağı olarak gördüğü Etkin Akılın, bireysel/tekil akıl üzerindeki etkisini vahiy olarak değerlendirmektedir. Ancak bu bilgi akışının sağlanabilmesi içinde insanın da çaba göstermesi gerekir. İnsan, ancak potansiyel ve aktif akıl basamaklarından geçerek kazanılmış akıl seviyesine ulaştığında Etkin Akıl ile bağlantı kurabilir ve ondan bilgi alabilir. Ona göre birey, “İşleyen demir ışıldar” ata sözünde ifade edildiği gibi kendi çabasıyla aklını potansiyel halden kazanılmış seviyeye çıkarabilir. Burada dikkat çeken noktada kazanılmış aklın hazır bir şekilde verili değil de potansiyel halde bulunan aklın bireysel çaba ile en üst düzeye çıkarılması, akabinde de Etkin Akıl ile irtibat kurmasıdır.

Fârâbî'ye göre zaten vahiy, Etkin Akıl'dan taşanların kazanılmış akıl seviyesine ulaşmış seçkin bir insan tarafından alınması veya düşünülmesidir. Bu seçkin insan, Etkin Akıl ile bağlantı halinde iken Etkin Akl'ın kendisi olur. Fârâbî'ye göre filozoflar da Etkin Akıl'dan taşan bilgileri "basâ'ir-i enfusihim" bilir. "Basâ'ir-i enfusihim" hem İslamiyetten önceki hem de sonraki Türk düşünürlerinin temel kavramlarından biridir. Bu kavram; Uygur kaynaklarında "köngül," Kutatgu Bilig'de "köksi közi" (kalp gözü) ve Yunus Emre'de "gönül gözü" olarak ifade edilir (Türker-Küyel, 2017b: 92). Gönül gözünün açılabilmesi için gönlün kötülüklerden arındırılması gerekir. Kazanılmış akıl da akılsalları ya da gerçekleri doğrudan kavraya bilmesi için de Etkin Akl'a ulaşması icap eder.

Fârâbî'ye göre doğru düşüncelerin, iyinin ve güzelin kaynağı hep Etkin Akıl'dır. İnsan bu akla ulaşip onunla birleşip ona benzemeye çalıştıkça bitkisel ve hayvansal özelliklerden uzaklaşarak aydınlanır (Türker-Küyel, 2017a: 123). Etkin Akıl'dan kazanılmış akla taşan ve insanı felsefi etkinliğin son merhalesine ulaştıran entelektüel vahiydir. Bu vahiy hem kazanılmış akıl seviyesine çıkan hem de sıradan insanların en büyük mutluluğu elde etmelerinin nedenidir. Ancak sıradan insanların en büyük mutluluğa erişebilme-leri, ancak Etkin Akıl ile bağlantı kurabilen ilk önder tarafından gerçekleştirilir. Potansiyel akıl seviyesinde kalan insanlar için ölümsüzlük ve sürekli bir ruhsal yaşam da mümkün değildir. Bunlar için insanın aktif olarak aklını kullanması gerekir (Çilingir, 2009: 80-81). Dolayısıyla o sonsuz olan ahiret hayatını da Etkin Akıl ile bağlantılı bir biçimde işlemiştir. Bu seviyeye çıkamamış olanlar için ebedi bir hayat söz konusu değildir. Onlar bitki ve hayvanlar gibi ölümlerle birlikte yok olurlar. Bu görüşü hem teolojik inanışlara hem de Platon'un ezeli ve ebedi ruh anlayışıyla bağdaştırmamaktadır. Onun bu konudaki görüşü Aristoteles'in ölümden sonra ruhun yaşamının da sonlanacağı, sadece aktif aklın kalacağına yönelik düşünceleriyle koştur olduğu söylenebilir. Ancak Fârâbî'ye göre aktif akıl seviyesine çıkamayanlarda böyle bir kalıt da olmadığından onun ebedi olması da söz konusu değildir. Ancak aktif akıl seviyesine çıkanlar için ebedi bir hayat mümkündür.

Fârâbî, Etkin Akl'ın düşünmeye olan etkisini, Güneş'in görme ediminin gerçekleşmesi üzerindeki etkisiyle bir koşutluk kurarak açıklamaktadır. Göz güneşten gelen ışıklar sayesinde potansiyel durumdan aktif görür hale gelir. Göz aynı şekilde ışık sayesinde Güneş'in kendisini de görür. Etkin Akıl ise düşünme gücünü etkileyerek, onu tasarladığı bir düşünceye ulaştırır. Aynı zamanda bu etkiyle birlikte düşünen kişi Etkin Akl'ı da bilir. Etkin Akl'ın katkısı ile düşünme gücü için potansiyel olarak düşünülür olanlar aktif düşünülür hale gelir ve insan da potansiyel akıl seviyesinden Etkin Akl'a

doğru derece derce yükselir. Etkin Akıl'ın müdahalesiyle düşünme gücü için daha önceden bizzat düşünülür olmayanları düşünür olmaya başlar. Yine Etkin Akıl sayesinde düşünme gücü maddi düzeyden tanrısal bir varlık konumuna yükselir (Fârâbî, 2015a: 85-86; 2017a: 42-43).

Düşünme gücü, tamamen aktifleştiğinde ayırık akıllara benzer ve hem derece olarak kendinden üstün olanları hem de derece olarak kendinden aşağıda bulunanları bilir (Fârâbî, 2017a: 49). O, sadece tek taraflı Etkin Akıl'ın etki ve tesirinden ziyade kendini ondan gelecek entelektüel ilhama hazır hale getiren akılı ön plana çıkarmaktadır. Bu hazır olma haline akılî bir çabayla ulaşılır. Bilim tarihi içerisinde ön öğrenmelerin ve çabaların ilham için kaynaklık etmesini en belirgin şekilde Edison dile getirmiştir. Edison, bilginin elde edilişi bağlamında çalışmanın anlamını şöyle vurgulamıştır: “Dehanın yüzde biri ilham, yüzde doksan dokuzu alın teridir” (Mould, 2016: 506) Ancak yüzde birlik bir ilham için de yüzde doksan dokuzluk alın terinin dökülmesi gerekir. Bir kişi ne kadar bilge ve maharetli olursa olsun, eğer muhatabı ilgisiz, gönülsüz ve yüksek kapasite sahibi değilse ondan istifade etmesi son derece kısıtlıdır. Anlatılanların yerini bulması ancak yüksek kapasiteli, ilgili ve istekli bir muhatapla anlam kazanır. Bilgiye açık olma ve hazır bulunuşluk, aşkın öznenen yararlanmada önemli olduğu gibi bilgi birikimi de hakikatin kavranmasında önemlidir. Ayrıca onun etkisi sadece bilgi düzeyinde kalmaz değerler alanını da etkiler. Fârâbî, bilgi ve değerlerin nesnel, insandan bağımsız olduklarını ve bunların da ancak kazanılmış akıl seviyesine çıkanlar tarafından kavranabileceklerini belirtir.

Fârâbî'ye göre de kazanılmış aklın, Etkin Akıl ile bir tür mistik özellikteki birleşmesi ya da nesnel bilgi ve değerleri kavraması hem gerçek mutluluğun hem de doğru bilginin kaynağıdır. Bilgi ise bir taraftan teorik akılı geliştirirken bir taraftan da insanı ahlaki yetkinliğe ve gerçek mutluluğa ulaştırır. Bilgi bizzat erdemdir ve hem dünya hem de ahiret mutluluğunun nedenidir (Bayraktar, 1998: 184). Böylece insan amacına da ulaşmış olur, çünkü onun için asıl önemli olan gerçek mutluluğa ulaşmaktır. Bu da ancak aklın, Etkin Akıl ile irtibat kurması ya da aklın nesnel olan gerçekleri, normları, değerleri kavranması ve hayata aktarılmasıyla gerçekleştirilebilir.

Akıl

Fârâbî, öncelikli olarak insanda bulunan potansiyel güçleri tespit eder ve ardından da bunlar arasındaki ilişkiyi açıklar. Onun akıl ve bilgi felsefesinin anlaşılması için bu güçler arasında yaptığı ayırım ve kurduğu ilişki dini ve akli bilginin anlaşılması açısından da önemlidir. Ona göre insanda besleyici, duyu, hayal ve akıl güçleri bulunur. Besleyici güç bedene; duyu ve hayal

gücü de bedene ve akılsal güçlere hizmet eder. Bu üç güç de birlikte bedene bağlı olan akılsal gücün hizmetindedir. Aklî güç ise teorik ve pratik olarak ikiye ayrılır ve bunlardan da pratik akıl, teorik akla hizmet eder. Teorik akılsa başka bir güce hizmet etmez. Onun varlık nedeni mutluluğun elde edilmesidir (Fârâbî, 2015a: 88). Nitekim o, bilgi kaynaklarını akıl ve hayal gücü olarak ikiye ayırmaktadır. O, akla ve vahye dayanan bilgiyi bu bilişsel yetiler üzerinden açıklamaya çalışmış ve aralarında bir ayırım yapmıştır.

Ona göre varlıkların bilgisi akıl ile kavranıyor ve “kesin ispatlar aracılığıyla tasdik ediliyorsa” bu akli bilgidir. Akıl vasıtasıyla elde edilen bilgiyi felsefe olarak da adlandırır. Fârâbî, dini bilgiyi ise şu şekilde açıklamaktadır: “Eğer onlar kendilerini temsil eden misaller aracılığıyla tahayyül [hayalde canlandırma] yolu ile bildiriliyor ve bu hayalde canlandırılanlar ikna yöntemleri ile tasdik ettiriliyorsa eskiler bu bilgileri içine alan şeyi din diye adlandırmaktadır. Bu akılsalların kendileri alınır ve ikna yöntemleri kullanılırsa, onları içine alan dine popüler, meşhur, zahiri felsefe denir. Bundan dolayı eskilere göre din felsefenin bir taklididir” (Fârâbî, 2018: 44-45).

Fârâbî, yukarıdaki ifadeleriyle dinî ve felsefi bilginin kaynaklarından hareketle bir değerlendirme yapmaktadır. Ancak dinî bilginin felsefî bilgiye göre ikinci konumda olduğuna yönelik düşünceleri kendi görüşü olarak değil de eskilerin ya da Antikçağ filozoflarının görüşü olarak dile getirmektedir. Onun için önemli olanın düşünülür olanları (akılsalları) kazanılmış akıl aracılığıyla Etkin Akıl'dan elde etmektir. O, bilgiyi elde eden gücü göz önünde de bulundurarak Peygamberler arasında da bir ayırım yapmakta ve bazı peygamberlerin de akıl gücü ile Etkin akılla bağlantı kurduklarını belirtmektedir (Aydın, 2017: 156).

Fârâbî'ye göre dinin ve felsefenin konuları ya da amaçları ortaktır; ikisi de varlıkların ilk ilkeleri ve nedenleri hakkında bilgi verir. Ayrıca ikisi de insanın kendisi için yaratıldığı gerçek mutluluğu ve diğer varlıkların nihai amaçlarını açıklar. Bu ortak noktalara rağmen vahyin ve akli bilginin yöntemleri, elde edilimleri birbirinden farklıdır. Fârâbî, *İdeal Devlet* adlı eserinde de dinî ve akli bilgi arasındaki ayrımı şu şekilde yapmaktadır: “Felsefenin bütün bunlarla ilgili olarak akla veya kavramaya dayanarak bilgi verdiği her konuda din hayal gücüne dayanan bilgiler verir. Felsefenin ispat ettiği her konuda din ikna eder; çünkü felsefe akıl tarafından kavrandıkları biçimde nihai ilkeler, yani ilk ilkelerin özü ve ikincil cisim dışı ilkelerin özleri hakkında bilgi verir. Buna karşılık din cisimsel ilkelerden çıkarılmış olan misaller aracılığıyla onları hayal ettirir ve siyasi görevler içindeki benzerleri ile onları temsil eder. (...) O halde felsefenin kesin ispatlar verdiği her şeyde din,

ikna etmeye dayanan açıklamalar verir. Nitekim felsefe, zaman bakımından dinden öncedir” (Fârâbî, 2018: 44).

Fârâbî, felsefenin dine olan önceliği konusunu *Harfler Kitabı*’nda da ele almış ve orda da şu şekilde açıklamıştır: “Din ise insani kılındığında (yani insan ürünü bir şey olarak görüldüğünde) zamanca felsefeden sonradır. Din, felsefede ortaya konan teorik ve pratik şeylerin, ikna etme veya hayal ettirme yoluyla yahut ikisiyle birlikte halkın anlayabileceği tarzlarda onlara öğretilmesini amaçlar” (Fârâbî, 2015b: 152).

Fârâbî, *İdeal Devlet* adlı eserinde de yukarıda alıntılıdığımız görüşlerini, bilginin edinildiği kaynakla irtibatını ortaya koyarak tekrarlamaktadır. Buna göre hayal gücü, akıl gücünü ve onun sahip olduğu akılsalları taklit eder. Akıl gücü ise aktif akıl olma potansiyeline sahiptir. Etkin Akıl’ın etkisi ile akıl, potansiyel (bil kuvve akıl) durumdan aktif (bilfiil akıl) ve nihayetinde de kazanılmış akıl (Müstefad) seviyesine ulaşır. Hayal gücü ise teorik ve pratik akılsal güçlerle ilişki içindedir. Akıl gücünün Etkin Akıl’dan elde ettiği şey bazen hayal gücüne taşar ve onu etkiler. Etkin Akıl’ın hayal gücüne etkisi de iki şekilde gerçekleşir. O, gerçek yeri teorik akıl olan akılsalları hayal gücüne vermesi ya da asıl yeri pratik akıl olan “tikellerle ilgili olan akılsalları duyusalların biçimi altında vermesi” ile gerçekleşir. Hayal gücü, “böylece, birleştirmiş olduğu duyusalları taklit etmek suretiyle akılsalları kabul eder” (Fârâbî, 2015a: 92).

Fârâbî’den önce Kindî de hayal gücünün ruhun bir melekesi olduğunu ve bu meleke sayesinde gerek uykuda gerekse uyanıkken geleceğe yönelik öngörülerde bulunulabileceğini belirtmiştir. Fârâbî, Etkin Akıl ile olan bağlantıyı kutsî akıl üzerinden değil de olağan üstü bir biçimde gelişmiş olan hayal gücü yetisi aracılığıyla kurmaktadır. Fârâbî’ye göre de uykuda ya da uyanıkken Etkin Akıl ile gelişmiş bir hayal gücü sayesinde bağlantı kurulabilir ve bu bağlantı sonucunda peygamberler uykuda sadık rüyalar, uyanıkken de vahiy alırlar. “Fârâbî için peygamberlik, doğrudan doğruya hayal gücü yetisiyle tinsel âlemlerle temas geçmektir.” İbni Sînâ’ya göre ise sadece kutsî akıl düzeyine ulaşan peygamberler, doğrudan Etkin Akıl ile temas kurarlar ve onun tarafından aydınlatılırlar (Arslan, 2013: 83-84). İbni Sînâ, kutsî akıllı tüm akıl mertebelerinin üzerinde ve tamamen maddeden soyutlanmış olarak görür. Kutsî akıl konusunda sezgiye yer verir ve onunla peygamberlik arasında bağ kurar. Peygamberlik, insan aklının ulaşabileceği en üst mertebeye olan kutsî akla dayanır (Özden, 2015: 97-98).

Etkin Akıl, Tanrı’dan gelen verileri kazanılmış akıl aracılığıyla edilgin akla ve son olarak da hayal gücüne aktarır. İlk ya da kurucu önder, Etkin

Akıl'dan edilgin akla taşan bilgiyle mükemmel bir düşünür veya filozof; Etkin Akıl'dan hayal gücüne taşan bilgi ile de peygamber veya gelecekte haber veren uyarıcı olur (Fârâbî, 2015a: 104). O, peygamberliği de “tabiatı gereği yetkin olan bir muhayyileyle açıklamaktadır.” Ona göre peygamberler en yüksek hayal gücüne sahiptirler. Etkin Akıl'dan hayal gücüne taşanlar peygamberliğin de kaynağıdır. O, peygamberliği ilahi bir müdahale ya da Tanrı'nın kullarından dilediğine bahşettiği bir lütuf olarak değil, “Tanrı'nın ezeli-ebedi adaletinin zorunlu” bir tezahürü olarak değerlendirmektedir. Bir de entelektüel birikimiyle filozofça bir yetkinliğe ulaşarak kazanılmış akıl aracılığıyla Etkin Akıl'dan vahiy alan peygamberlerden bahsetmektedir. Böylece peygamberler arasında bir derecelendirme yaptığı söylenebilir (Aydın, 2017: 155-156). Böylece o, resul ve nebi arasında yapılan ayrımı ilahi bilginin alınışı veya bilgi kaynakları açısından sınıflandırarak felsefi bir bakışla temellendirmiştir. Bu görüşler, on yedinci yüzyılda Modern Felsefede karşılık bulmuştur. Onun vahiy hakkındaki görüşlerinin bir benzeri Spinoza (1632-1677) tarafından dile getirilmiştir.

Spinoza'nın peygamberlik hakkındaki açıklamaları onunkilerle koşut olduğu söylenebilir. Spinoza da peygamberliği birtakım seçkin insanların olağanüstü güçlü hayal güçleri sayesinde tinsel dünyayla bağ kurması olarak açıklamaktadır (Arslan, 2013: 103). Ona göre peygamberlik akli bilgiye ya da mükemmel bir zihne değil de güçlü hayal gücüne dayanır. Peygamberler bu güç sayesinde sembolik ya da mecazi olarak aldıkları tinsel sözleri ve görüntüleri duysal bir dile aktarırlar (Arslan, 2013: 88-89). Spinoza bu durumu *Teolojik-Politik İnceleme* adlı eserinde şöyle ifade etmektedir: “Peygamberlik yapmak için daha yetkin bir zihne değil, yalnızca daha canlı bir hayal gücüne ihtiyaç vardır” (Spinoza, 2010: 59, 65, 67). Arslan'a göre Fârâbî ve Spinoza'nın görüşleri bu konuda benzerlik arz etmektedir. Spinoza, eserlerinde İslâm filozoflarına herhangi bir atıfta bulunmadığı gibi bu filozofların eserlerinden haberdar olduğuna dair bir belge de bulunmamaktadır. Ancak Spinoza, İslam filozoflarının görüşlerinden haberdar olan ve hayal gücünü benzer şekilde ele alan Yahudi filozof Musa b. Meymûn'a eserlerinde atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla Spinoza'nın onun üzerinden Fârâbî'nin görüşlerinden haberdar olması ve etkilenmesi mümkündür (Arslan, 2013: 108-111).

Filozof Kral

Fârâbî, kazanılmış akıl seviyesine çıkararak Etkin Akıl ile irtibat sağlayan kral filozofu ya da kurucu ilk önderi (reisu'l evvel) siyaset felsefesinin odağına yerleştirmiş ve birtakım örnekler üzerinden de önemini anlatmıştır. Bir örneğinde bir insanın bedenindeki organların işlevlerinden hareketle şöyle

açıklamıştır: Bedenin en hayati organı kalptir ve hiçbir organdan emir almaz. Beyin de dâhil olmak üzere bütün organları o yönetir. Beyin, kalpten sonra ikinci dereceden amirdir ve kalbin amacına ulaşabilmesi için ondan aldığı emirleri diğer organlara iletir. Kalbin hizmetinde önemli fonksiyonları yerine getiren beyin, bir evin kâhyasına benzer. Kâhya ev sahibinin hizmetinde ve onun vekili olarak evin işlerini yürütmesi gibi beyinde kalbin emirleri doğrultusunda kendi işlevlerini yerine getirir (Fârâbî, 2015a: 77). Kalbin bedende en hayati organ olarak emredici konumda olması gibi kral filozof da şehrin, milletin ve milletler topluluğunun en üst yöneticisidir. O, üst yönetici konumunda olan kral filozoflar arasında da bir ayrım yapar ve kurucu olanı, ilk önder olarak nitelendirir.

İlk/kurucu önder, gerçek anlamda ilim ehli olduğundan, başka bir yöneticiye ve rehberine ihtiyacı yoktur. O yaradılışça büyük yeteneklere sahiptir ve yaptığı her eylemi bilerek yapar. Başkalarına bir şey öğretirken veya onları bir eylem yapmaya yönlendirirken bir güçlük çekmez. Yaradılışça bu üstün yetenekleriyle insanları eyleme ve mutlu olmaya yönlendiren ilk önder bütün bunları Etkin Akıl ile bağlantı kurarak yapar. Bunu ise edilgin akıldan kazanılmış akıl seviyesine ulaşma ile gerçekleştirir. Böyle bir kişinin de eskilerin deyimiyle vahiy almış bir kral olduğu söylenebilir. Vahiy, Etkin Akıl ile insan arasında bir aracı kalmadığında gerçekleşir. Kazanılmış akıl aracılığı ile Etkin Akıl'dan edilgin akla taşan vahyin ilk kaynağı İlk Sebep/Tanrı'dır. Dolayısıyla İlk Sebep, Etkin Akıl aracılığı ile insana vahiy gönderdiği söylenebilir. Etkin Akıl aracılığıyla İlk Sebep ile böyle bir bağlantı kuran yetkin insanın önderliği ilk ya da kurucu önderlik olup, ardılların önderlikleri onu takip eder ve ona dayanır (Fârâbî, 2017a: 92-93). Ona göre vahiy, Etkin Akıl'dan teorik yetkinliğin en üst düzeyine yükselen veya uygun entelektüel birikime sahip olan insanlara taşan bilgi akışıdır. Öncesiz ve sonrasız nesnel gerçeklerin ve değerlerin kazanılmış akıl tarafından kavranması taşma kavramıyla ifade edilmektedir. Taşma, potansiyel ve pasif konumdaki akla doğru bir bilgi akışını değil de kazanılmış aklın öncesiz ve sonrasız değerleri/normları kavramasını ifade etmektedir.

Kendisine emreden birinin bulunmadığı ya da üst yöneticisi olmayan kişi, "İmamdır, [kurucu önderdir, kral filozoftur] erdemli şehrin birinci başkanıdır, erdemli milletin hükümdarıdır, oturulan dünyanın tümünün hükümdarıdır." Bu konuma ancak doğuştan şu on iki özelliğe sahip olan bir kişi gelebilir/ulaşabilir:

- a) Organları tam ve işlevsel olmalıdır.
- b) Doğası gereği yüksek düzeyde anlama kapasitesi olmalı, konuşanın

maksadını anlayabilmelidir.

- c) Gördüğü, duyduğu, anladıklarını zihninde saklayabilmeli ve hiçbir şeyi unutmamalıdır.
- d) Çok zeki olmalı ve basit ipuçlarını değerlendirerek ilgili konuyu kavrayabilmelidir.
- e) Bildiklerini açık ve seçik olarak anlatabilmelidir.
- f) Öğrenmeyi sevmeli, kararlı olmalı ve öğrenmenin önündeki güçlükleri aşabilmelidir.
- g) Doğası gereği “doğruluğu ve doğru insanları sevmeli, yalandan ve yalancılardan nefret etmelidir.”
- h) Nefsanî arzularının peşine düşmemeli, kumardan kaçınmalı ve bunların verebileceği hazzardan uzak durmalıdır.
- ı) Yüce ruhlu olarak ululuğu sevip, aşağılık şeylerden nefret etmelidir.
- i) Dünyevi olan mala, mülke tamah etmemelidir.
- j) Doğası gereği adil olmalı ve adaleti sevmeli, aksi tutum ve davranışlardan kaçınmalıdır.
- k) Kararlarında istikrarlı olmalı ve çekinmeden cesaretle kararlarını uygulamalıdır (Fârâbî, 2015a: 104-105).

Kurucu önderinin sahip olması gereken bu on iki nitelik ne halifelerin sahip olması gereken niteliklere ne Platon'un Devlet adlı eserinin VI. Kitabında belirtilen kral filozofun özelliklerine tam olarak benzer (Fahri, 2014: 76-77). Onun kurucu önderi ne Platon'un «filozof kralına dönüşen halife, ne de halifeye dönüşen filozof kraldır». Kurucu önderin nitelik ve fonksiyonları, Platon ile İslami değerlerin bir sentezini dile getirmektedir (Rosenthal, 1996:185).

İlk önderde bu on iki niteliğin bulunmasını şart koşması onun kastettiği yöneticinin filozof olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca ilk önderin ardılında bulunması gereken nitelikleri belirlerken de yönetime gelecek insanın taşıması gereken şartlardan birinin mutlaka filozofluk olması gerektiğini belirtmektedir.

İlk önderin ardılı/halefi yukarıda belirtilen on iki nitelikte birlikte şu özellikleri de taşımalıdır: Filozof olmalı, ilk önderin şehri yönetmek için koyduğu kanunları bilmeli, onları korumalı ve ilk önderin yolundan ayrılmamalıdır. Eskilerin kanun koymadığı bir konuda onların izinden giderek

yeni kanunlar koyma gücünde olmalıdır. Yeni koşullar çerçevesinde ortaya çıkan hususlarda kanun koyma gücüne sahip olmalıdır. İlk önderin ve kendisinin koymuş olduğu kanunları topluma anlatabilmeli ve öncülük edebilmelidir. Ayrıca her türlü savaş sanatlarında profesyonel olmalı ve bedensel bir engeli de bulunmamalıdır (Fârâbî, 2015a: 106).

Bu vasıflara haiz biri bulunamaz ise birincisi filozof olmak koşuluyla diğer vasıfların tamamını taşıyan ikinci bir kişi, birlikte şehrin yöneticisi olmalıdırlar. Eğer bu da gerçekleşemez ise biri kesinlikle filozof olmak koşuluyla diğer beş özellikten her birine haiz beş kişi, birbirleriyle uzlaşırlarsa birlikte en üst yönetici olurlar. Felsefe, yönetimin unsurlarından çıkarılırsa, diğer şartlar tam olsa da şehir yöneticisiz kalacak ve şehir helak olmaktan kurtulamayacaktır. “Eğer bir şehrin *mevcut* yöneticisinin bağlı olacağı bir filozof bulunmazsa, belli bir müddet sonra o şehir helak olmakta gecikmeyecektir” (Fârâbî, 2015a: 106-107).

Fârâbî, *Siyaset Felsefesine Dair Görüşler* adlı eserinde ise gerçek kral olarak ifade ettiği ilk önderin sahip olması gereken niteliklerini şu şekilde belirlemiştir: Gerçek kral olan ilk önder; felsefe, pratik felsefe, ikna edebilme kabiliyeti, hayali etki oluşturma kapasitesi, savaşa katılma gücüne sahip olmalı ve bedensel engeli bulunmamalıdır (Fârâbî, 2017b: 82-83). Eğer yukarıdaki niteliklerin tamamı bir kişide bulunmaz ise bu niteliklere sahip farklı kişiler bir araya gelerek birlikte kralın yerini alırlar. Onlar da en iyi önderler ve erdemli kişiler olarak nitelendirilirler. Onların yönetim tarzı da erdemlilerin idaresi olarak adlandırılır (Fârâbî, 2017b: 83-84). *Siyaset Felsefesine Dair Görüşlerde de İdeal Devlet*'te olduğu gibi felsefeyi yönetimin zorunlu koşulu olarak sunmaktadır.

Fârâbî, yönetim biçimi olarak krallığı tercih etmiş olmasına rağmen kral filozof olabilecek şartları taşıyan birinin bulunmaması durumunda aristokratik yönetimin de iyi bir yönetim biçimi olabileceği kanaatindedir. Ancak aristokratik yönetimi de niceliksel olarak sınırlandırmıştır. Aristokratik yönetimdeki yönetici sayısı, ileri sürdüğü koşullara bağlı olarak en az iki en fazla altı kişi olabilir.

Fârâbî, kralın filozof olmasını ya da yönetim fonksiyonunu icra eden üst kurul içinde yer almasını kesin bir koşul olarak yerine getirilmesini istemektedir. Ayrıca o, yönetim fonksiyonunu icra eden üst yönetici ya da kral filozofun nazari, fikri ve ahlaki erdemler ile pratik sanatlara da sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak bu erdemlere sahip olan kişi; küçük, orta ve büyük toplumlara rol model olabilir. Toplumlara erdemli davranışlar

sergilemeye motive edebilir. Üst yöneticinin temel erdemlere sahip olması toplum açısından hayati derecede önemlidir.

Fârâbî'nin erdemleri; nazari, fikri ve ahlaki yüksek erdemler ile ameli sanatlardan oluşur. Sadece çok büyük potansiyeli olan bireyler bu erdemlerin tamamına sahip olabilir. Bu erdemler eğitim ve öğretim yolu ile gerçekleştirilirler. Öğretim ile şehirler ve milletlerde nazari/teorik erdemler, eğitimle de ahlaki erdemler ve ameli sanatlar varlığa getirilir. Öğretim sadece sözlü eğitim ise hem milletlerde hem de şehirlerde pratik uygulamalar sonunda kazandırılır (Fârâbî, 2018: 31-33). Böylece nazari erdemlerin teorik boyutuna, ahlaki erdemler ve ameli sanatların da pratik yönüne dikkat çekmektedir.

Nazari, fikri ve ahlaki erdemler ile pratik sanatların bir bütün olarak göz önünde bulundurulmaları onun etik anlayışında önemli bir yer tutar. Fikri erdemlerin nazari erdemlere tabi olması gerektiği gibi ahlaki erdemler de fikri erdemlere tabi olmalıdır. Fikri erdemler insanlık için en yararlı, en güzel, ortak ve uzun süreli değerleri kapsadığından ahlaki erdemlerin de fikri erdemlere uygun olması gerekir (Fârâbî, 2018: 24-25).

Erdemli bir hayatın yaşanabilmesi için «en faydalı olan şeyi keşfeden erdem, fikri erdemdir». Fikri erdemlerden milletleri, bir milleti ve bir şehri eşit bir şekilde etkileyen bir olay meydana geldiğinde ortak olan erdemli bir eylemin gerçekleştirilmesini ve en yararlı olanın keşfedilmesini sağlayan, siyasi fikri erdemdir. İşte bu keşfedilen ister çok uzun süre uygulansın ister ise belirli bir süre sonra değişikliğe uğrasın, birçok millet, bir millet ve bir şehir için en yararlı ve en güzel olanı keşfeden fikri erdem, on yıllarca varlığını sürdürebilir ise bu insanlık için ortak olan erdemler, yasama gücüne benzerler (Fârâbî, 2018: 22-23; 2019a: 54). Gıda ve ilaçlar hakkında insan sağlığına elverişli olan orta ya da mutedil olanı tıp ilminin verilerine göre doktorların belirlemesi gibi Ahlak ve eylemlerde orta yolu da siyasi sanat ya da krallık maharetiyle şehrin yöneticisi kral belirler (Fârâbî, 2017b: 60). Dolayısıyla sağlık açısından faydalı ve zararlı olana doktorların karar vermesi gibi düşünce, değer ve normların doğru ya da yanlış olduğuna da yukarıda belirtilen erdemlere sahip olan kral filozof karar vermelidir.

Fârâbî'ye göre fikri erdemler hakkında önemli olan tüm insanlığı mutluluğa ulaştıracak ve uzun süre uygulanacak ilkeleri tespit etmektir. Onun bu görüşleri Kant'ın (ö. 1804) etik ilkelerin evrenselleştirilebilir olmasına yönelik fikirlerini öncelediği söylenebilir. Ayrıca Fârâbî tüm toplumların yararına olan, onları mutluluğa ulaştıran fikri erdemlerin yasama gücüne benzediğini ifade etmiştir. Kant da yaklaşık dokuz asır sonra onun ilkelerine

benzer görüşler dile getirmiştir. Kant, ödev etiğinde “İstemenin maksimleri aracılığıyla kendisini aynı zamanda genel yasa koyucu olarak görebileceğin şekilde eylemde bulun” (Kant, 2002: 51-52, 17) derken aynı noktaya işaret etmiştir.

Fârâbî, kurucu önder veya ardıllarını ahlaki alandaki görev ve sorumluluklarını yerine getirmelerini, toplumların barış ve güvenlik içerisinde yaşamaları açısından yeterli görmediğinden önderlerin yasama işlevlerini nasıl yerine getireceklerini de ana tezine bağlamıştır.

Kanun koyucu, üstün fikri erdemleri ile iradi akılsalları en yüksek mutluluğa ulaştıracak bir biçimde kavrayan ve onları günlük hayata aktaran kişidir. En üst yönetici pratik felsefe aracılığı ile iradeye bağlı olan akılsalları uygulamaya aktararak onları kanunlar olarak açıklar. Kanun koyucu, önce iradi akılsalları idrak etmeli ardından da o iradî akılsalların hayata aktarılması için ortam hazırlamalıdır. Kanun koyucu bizzat kendisi en yüksek mutluluğa ulaştıracak akılsalları kavramadan başkalarını en yüksek mutluluğa ulaştırması olanak dâhilinde değildir. Bu nedenlerden dolayı kanun koyucunun, “filozof olması gerekir”. O, ayrıca imam, filozof ve kanun koyucunun aynı anlama geldiğini belirtir. Ancak filozof kavramı özü itibarıyla nazari erdemlere tekabül eder ve bu erdem en mükemmele ulaşmayı ifade ettiğinden diğer ahlaki güçleri de kapsar. Nazari erdemlere sahip olan filozof doğal olarak diğer erdemlere de sahiptir. Kanun koyucu, uygulamalarla ilgili akılsallar hususundaki bilgi birikimi, onları değişen koşullara uygulama becerisi, şehirler ve milletlerde gerçekleştirme yetkinliği ile ön plana çıkar. Bu bahsedilenler bilgiye dayanarak gerçekleştirildiğinden, nazari erdemler diğer erdemlerden önce gelmesi gerekir. (Fârâbî, 2018: 45-46).

Nazari ve amali şeyler “kanun koyucunun ruhunda buldukları zaman felsefe, çoğunluğun ruhunda bulduklarında ise dindir”. Kanun koyucu, nazari ve ameli konuları kesin bir iç görüyle bildiğinde onlar kendisi için kesin bilgilerdir ve herhangi bir delile ihtiyaç duymaz. Bu bilgiler çoğunluğun ruhunda ise hayal ettirme ve ikna etme yoluyla açığa çıkarılır. Bu bilgileri hayalde canlandıran da kanun koyucudur ve kabul ettirmek için hayalleri ve ikna edici delilleri oluşturur, ancak “o bunları kendi ruhunda bir din olarak, kendisi için tahsis etmek amacıyla” değil, başkalarını ikna etmek için tasarlar. Onlar “kendisi ile ilgili olarak ise kesindirler. Onlar başkaları için din, kendisi için ise felsefedir. Hakiki felsefe ve hakiki filozof işte budur” (Fârâbî, 2018: 47-48). İnsanların en yüksek mutluluğa ulaşmaları, erdemli bireyler haline gelmeleri ancak siyasî gücü ve bilgeliğin gücünü şahsında toplayan filozofların kral olmasıyla mümkündür (Cevizci, 2001: 137).

Felsefi düşünebilme aşamasına varmış olan akıl, entelektüel gelişiminin son merhalesinde kendisinin formu olan Etkin Akıl ile birleşir ve onun maddesi konumuna gelir. Bu insanoğlunun ulaşabileceği mutluluğun nihai aşamasıdır. Filozof-kral, Etkin Akıl'dan esinlenerek yeni kanunlar koyar. Eğer erdemli devletin içerisinde bulunduğu koşullar değişir ise filozof-kral daha önce kendinin koymuş olduğu kanunları ve kendinden önce konulmuş kanunları gerçek mutluluğun kazanılması adına değiştirebilir, yeni kanunlar koyabilir. Bundan dolayı her türlü kanunun, koşullar doğrultusunda değiştirilebileceği de ima edilir (Toktaş, 2017: 156-157). Kanun koyma veya yasama faaliyeti, kurucu önder ve ardıllarının asli sorumluluğu olduğu vurgulanmaktadır. Filozofun koyduğu kanunların nihai kaynağı Etkin Akıl aracılığı ile Tanrı olsa da filozof kazanılmış akıl düzeyine çıktığında aklını Etkin Akıl'ın maddesi haline getirir, onunla bütünleşir ve o zaman bilgi akışı gerçekleşir. Nitekim bu aşamada gerçek düşünceler, değerler ve normlar filozofun zihninde belirginleşir.

Erdemli ilk önder dini görüşleri ve eylemleri doğrudan Tanrı'dan kendisine gelen, tamamen belirlenmiş vahiyle ya da Tanrı'nın kendisine vermiş olduğu güçle kendisi bilir (Fârâbî, 2019a: 18). Gerçek din de felsefe gibi teorik ve pratik olarak iki kısma ayrılır. Dindeki pratikler ve tümeller pratik felsefede de bulunurlar. Dinde ispatsız olarak sunulan teorik görüşlerin ispatları da teorik felsefe de yer alır. Felsefe, hem dinde ispatsız olarak verilen teorik bilgilerin ispatlarını verir hem de tümellere vakıf olduğundan dindeki tikelleri de içerir. Bundan dolayı dinin teorik ve pratik kısımları felsefenin altında yer alır. Erdemli dini meydana getiren yöneticilik becerisi ve erdemli kanunların tamamı, tümellerin ya da felsefenin altında yer alır (Fârâbî, 2019a: 26).

İlk önder, kapsamlı olarak düşünerek içinde bulunduğu koşulları ve zamanın ruhunu göz önünde buldurarak eylemleri belirleyen kanunları koyar. Ancak bütün koşulları kapsamlı olarak değerlendiremediği durumlar da olabilir. Hatta yasama faaliyetini tamamlamadan ölmüş, savaş ve benzeri zorlukların bulunması nedeniyle yasama faaliyetini gerçekleştirememiş veya zamanındaki olaylara göre kanun koymuş olabilir. Olayların tamamı onun yaşadığı bölgede ve onun zamanında ortaya çıkamayacağından dünyanın diğer bölgelerinde başka zamanlarda gerçekleşecek eylemlerin sınırlandırılmasına da ihtiyaç duyulur. İlk önder öncelikli ve aslı konularda kanun koyar. Tali hususlarda ise kendinden sonra gelenler, temel kanunları göz önde bulundurarak, içinde buldukları koşullar çerçevesinde yasama faaliyetini sürdürürler. İlk önder gibi halefleri de kanun koyabilirler, ilk önderin koyduğu kanunları değişen koşullar çerçevesinde değiştirebilir. Çünkü ilk

önder yaşadığı dönemin koşullarına göre kanunları belirlemiştir. Eğer yaşamış olsaydı kendisi de aynı değişiklikleri yapardı (Fârâbî, 2019a: 28-30).

Fârâbî, *Din Üzerine* adlı eserinde kurucu önderi peygamber olarak da sunar. Ancak aynı eserden alıntuladığımız yukarıdaki düşüncelerine baktığımızda kurucu önderin yasama faaliyeti esnasında eksik ve hatalı değerlendirmelerde bulunabileceğini bildirmektedir. Kadılık yapmış bir filozofun peygamberler hakkında böyle bir değerlendirme yapması söz konusu edilemeyeceğinden onun kastettiği kurucu/ilk önderin filozof olduğu anlaşılmaktadır.

Fârâbî, siyaset biliminde yönetim biçimlerini incelerken kurucu iradenin oluşturduğu yönetim ile ona tabi olan yönetim arasında da bir ayırım yapar. Kurucu iradenin yönetimi, şehirde veya millette daha önce bulunmayan hususlarda onları cehaletten uzaklaştırarak, erdemli yaşam tarzlarına ulaştır. Bu yönetim biçimini kuran ve sürdüren ilk önderdir. İlkini takip ederek yönetim fonksiyonunu icra eden kişi ise “geleneğe tabi yönetici” ya da “geleneğe tabi hükümdar” olarak adlandırılır. Erdemli yönetimin ilk becerisi şehirlerde/milletlerde erdemli yaşam tarzlarını benimsetmek ve onların sürekliliklerini sağlamaktır. Ayrıca kurucu önder cahil yaşam tarzlarından halkı koruyacak eylemlerin tamamını da bilir ve onları ortadan kaldırır. İlk yöneticinin bu becerisi tıp becerisi gibidir. Doktorlar insan sağlığını korumak ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri için hastalıklarla mücadele ettikleri gibi ilk yöneticide cahil yaşam tarzları ile mücadele ederek erdemli yaşam biçimlerini korurlar (Fârâbî, 2019a: 46).

İlk önder, sadece tümellerin bilgisi ile değil, tecrübelerine dayanarak da karar vermelidir. O, bu tecrübeleri sayesinde eylemleri nicelik, nitelik, zaman ve diğer koşullar açısından değerlendirme gücü kazanır. İlk önder; kişiler, şehirler ve milletlere göre ya da ortaya çıkan yeni durumlar, farklı zamanda meydana gelen olaylar için farklı düzenlemeler yapabilir. Çünkü yönetim becerisi şu insan, bu şehir ve o millet gibi tikel hususlarla ilgilidir. Bu güce tümellerin bilgisi ile değil, kişilerle ilgili derin tecrübelerle ulaşıldığından eskiler bunu pratik bilgelik olarak adlandırmıştır (Fârâbî, 2019a: 48-50). Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi o teorik ve pratik yetkinliği bir bütün halinde değerlendirmektedir. Yönetici, küçük, orta ve büyük toplumdan birini yöneteceği için toplumu çok iyi tanıması ya da toplumun nabzını tutması gerekir.

Fârâbî’ye göre Tanrı, “âlemin yöneticisi olduğu gibi erdemli şehrin de yöneticisidir.» Tanrı’nın âlemi ve şehri yönetmesi farklı olsa da bu iki yönetim arasında bir uygunlukta bulunur. Çünkü âlemin kısımları ile

erdemli şehrin kısımları arasında bir uyum vardır. O, evrenin yönetimi ile toplumların yönetimi arasında bir koşutluk oluşturmaktadır. Tanrı'nın evrendeki çok farlı unsurları tek bir amaç doğrultusunda hareket etmesini sağladığı gibi üst yönetici de tam toplumların birbirinden farklı kesimleri arasında birliği sağlar ve onları aynı hedefe yönlendirir. İnsan söz konusu olduğunda ise diğer uzuvları yönetenin akıl olduğu açıkça anlaşılır. (Fârâbî, 2019a: 64-66). Batı Orta çağ'ında yönetim biçimi olarak krallığı savunan Aquinalı Thomas (ö. 1274) gibi filozoflar da onun delillerini kullanmışlardır.

Küçük, orta ve büyük toplumlarda nihai amaç da mutluluğun elde edilmesidir. Bunun için gerekli olan koşulların ilk önder tarafından sağlanması gerekir. Tanrı'nın evrenin kısımları arasında bir uyum oluşturarak evrensel düzeni sağladığı gibi ilk önder de toplumu oluşturan gruplar arsında uyum sağlayarak onları gerçek mutluluğa ulaştırabilir. Tanrı'nın evrenin tamamını aynı amaç doğrultusunda bir arada ve uyum içerisinde tutması gibi ilk önder de tüm insanlığı göz önünde bulundurarak toplumsal düzeni sağlamalı ya da yasama faaliyetinde bulunmalıdır. Bu ilkedden dolayı o, dinî hükümler ile ilk önderin ve ardıllarının felsefî nitelikli yasama faaliyetleri arasında ayırım yapmaktadır. Felsefî düşünceye dayanan yasama faaliyeti ile dini kaynaklara dayanarak konulan hükümler birbirinden farklıdır. Ona göre felsefî olarak saptananlar genel yasalar iken dini olanlar sadece o dine inanları bağlar.

Fakihler, (İslâm hukukçuları) filozoflara benzer, ancak tikel pratik şeylerde doğru düşünceye ulaşmada kullandıkları ilkeler farklıdır. Fakih dini öncüllerden hareket ederken, filozof tüm insanlar tarafından kabul edilen ve tecrübeyle sabit öncüllerden hareket eder. Nitekim fakih, belli bir dine nispetle seçkinen filozof ise herkese göre seçkindir. Bu durumda mutlak seçkinler, gerçek filozoflardır. Seçkin olarak kabul edilen diğer insanlar, filozoflara benzerlikleri oranında seçkin kabul edilirler (Fârâbî, 2015b: 156; 1990:133). Ona göre din de "olgunlaşmış felsefeye tabi olduğunda son derece iyi, doğru bir din olur" (Fârâbî, 2015b: 190). Fârâbî, dine ve felsefeye dayanan normları değerlendirirken felsefî olanın tüm insanlığı kapsadığını ya da evrensel olduğunu belirtir. Onun yapmış olduğu ayırımın bir benzeri Batı'da ancak XVI. yüzyılda yapılabilmıştır.

Dini ve seküler hukuk arasında ayırım yapan İspanyol düşünür Francisco de Vitoria, (1486-1546) Yeni Dünya'nın keşfinden sonra Katolik imparator ve Papa'nın evrensel bir otoriteye sahip olmadıklarını, çünkü onların otoritelerinin Müslüman, Yahudi ve diğer dinlere inanları bağlamadığını belirtmiştir. Ona göre birbirinden farklı inanışlara sahip milletleri bağlayacak olan

sadece doğal hukuktur. Bu gerekçeyle Vitoria, İspanyolların sömürgelerinde yaşayan ve Hristiyan olmayan insanların mülklerine doğal hukuka göre el konulamayacağına belirtir (Ağaoğulları ve Köker, 2009: 113-118). Grotius (1583-1645) da dinî hükümlerin bağlayıcılığı konusunu değerlendirirken farklı din mensuplarını göz önünde bulundurarak değil de aynı dine inanan ancak farklı mezheplere bağlı olanlar bakımından yapmıştır. Papa'nın otoritesi diğer dinlere inananları bağlamadığı gibi Hristiyanların tamamını da bağlamaz. Farklı mezheplere inanan Hristiyanlar, ancak doğal hukuka dayanarak bir uzlaşmaya varabilirler (Grotius, 2011: 24-25; Palabıyık ve Yıldız, (t.y): 3-4). Grotius, otuz yıl savaşlarıyla birlikte Hristiyan Avrupa'da oluşan otorite sorununu doğal hukukla aşmaya çalışmıştır. Bundan dolayı tüm milletleri bağlayacak bir uluslararası hukuk kurmak için dini, hukuku ve ahlakı birbirinden ayırmaya çalışmış, ancak tam olarak da başarılı olamamıştır (Fur, 1940: 45-46).

Etkin Akl'ın İşığıyla Kral Filozofun Şehri, Milleti ve Milletler Topluluğunu Kurması

Fârâbî, Platon gibi insanın bireysel ihtiyaçlarını tek başına karşılayamayacağı için doğası gereği toplumsal olduğunu belirtir. Hatta Fârâbî tam ve eksik toplumları bile insani ihtiyaçların karşılanıp karşılanmamasına göre değerlendirir. Onun için tam bir toplum dışa bağımlı olmadan kendi ihtiyaçlarını karşılayan toplumdur. Fârâbî'ye göre bir insan tek başına bütün mükemmellikleri elde etmesi mümkün olmadığından diğer insanlarla iş birliği yapması gerekir. Dolayısıyla en mükemmele ulaşabilmesi için diğer insanlarla birlikte bulunmaya ve onlarla irtibat kurmaya doğal olarak muhtaçtır. Hemcinsleriyle doğal olarak bir arada bulunmasından dolayı insana “toplumsal ve siyasal hayvan” denir (Fârâbî, 2018: 13).

İnsan sosyal bir varlık olarak yaratıldığından, ancak toplum içerisinde insandır. Toplum dışında insan vahşi bir yaratıktır. İnsan ancak erdemli şehirde ahlaklı olabilir. Eğer içinde yaşadığı toplum erdemli bir toplum değilse ivedilikle erdemli bir toplum bulup oraya göç etmesi gerekir (Türker-Küyel, 2017b: 92-93). Çünkü insan fizikî, fikrî ve ahlaki ihtiyaçlarını ancak toplum içerisinde gerçekleştirebilir. Bundan dolayı o, toplumu doğal bir oluşum olarak değerlendirir. İnsanların ihtiyaçlarını karşılayacakları ve mutluluğa ulaşacakları üç çeşit tam toplum vardır: Büyük, orta ve küçük. Küçük toplum, bir milletin bir kısmının oluşturan şehirdir. Orta toplum, dünyanın belli bir bölgesine yerleşmiş olan millettir. Büyük toplum ise tek bir siyasî örgütlenme içerisindeki yerleşik hayatın olduğu yeryüzünün tamamıdır (Hammond, 2001: 73).

Yetkin toplumların ilk seviyesini şehir oluşturur. Orta toplum olan millet, birbirine yardım eden erdemli şehirlerin birleşmesiyle olduğu gibi büyük toplumu da birbirine yardım eden birçok erdemli millet tarafından kurulur. Bir şehir, bir millet ve milletler birliğinden oluşan toplumlar yetkin toplumlardır. Ev, sokak, mahalle ve köylerin oluşturduğu topluluklar ise eksik toplumlardır (Fârâbî, 2015a: 98; 2017a: 81). Fârâbî, tam ve eksik toplumlar hakkındaki değerlendirmesini ihtiyaçların karşılanıp karşılanmamasına göre değerlendirmektedir. Eğer bir toplum kendi ihtiyaçlarını dayanışma içerisinde karşılayabiliyorsa medeni bir toplumdur. Tam toplumların dışında kalanlar ise medeniyetten uzaktırlar.

Fârâbî, insanın toplumsal bir varlık olduğunu belirttikten sonra toplumu oluşturan en küçük birim olan aileyi ve ailedeki yönetsel ilişkileri inceler. Ailede; koca-hanım, efendi-köle, baba-çocuk ve malik-mülk arasında yönetsel ilişkiler bulunur. Bu ilişkilerde aile reisi olan erkek üst veya yönetici konumundadır. Aile reisi, ailede iyi şeylerin ede edilmesi ve korunmasında aktif rol alarak evin efendisi olmalı; aileyi ortak amaçlar doğrultusunda sevk ve idare etmelidir. Aile reisi bu yönüyle şehir yöneticisine benzer (Fârâbî, 2017b: 61). Fârâbî, yukarıda verilen ailedeki yönetsel ilişkileri düzenlerken Aristoteles ile benzer düşünceleri dile getirmekte ve onun gibi hem ailenin hem de toplumun kuruluş amacının da mutluluğu elde etmekte olduğunu belirtmektedir.

Fârâbî ev ve şehirdeki yönetsel ilişkiyi organizmacı bir bakışla insan bedeniyle benzerlik kurarak anlatmış ve öğretisini somutlaştırmaya çalışmıştır. İnsan bedeni birçok organdan oluşur ve bunların her birinin işlevi farklıdır. Organların bazıları üstün bazıları aşağı konumdadır, ancak hepsi birlikte hareket ederek insanın amacını gerçekleştirmesine hizmet ederler. Bunun gibi ev ve şehir derece olarak birbirinden farklı unsurlardan oluşurlar. Bu unsurlar ortak amacı gerçekleştirmek için birlikte hareket ederler. Şehrin yöneticisi de şehre ve şehrin belirli kesimine zarar vermeden her birine faydalı olmaya çalışır. Doktorlar hastalarının bir uzvunu iyileştirmek için ilaç verirken o ilacın yan etkilerini ya da diğer organlara vereceği zararları hesaplamaları gibi yöneticiler de eylemlerinde şehri bir bütün olarak düşünmeli ve bir gurubu mutluluğa ulaştırırken başka bir guruba zarar vermemelidirler (Fârâbî, 2017b: 62). Doğal olarak bu ilke erdemli milletin ve erdemli milletler birliğinin yöneticisi için de geçerlidir.

Gerçek kral da yönetme sanatıyla kendini ve şehir halkını gerçek mutluluğa ulaştırabilir. Bu krallık sanatının tek amacıdır. Erdemli şehrin kralının şehir halkının en yetkini olması zorunludur. Çünkü o, şehir hal-

kının mutluluk kaynağıdır. Önemli olan bir sanatı bilmek değil, o sanatı pratikte uygulayabilmektir. Örneğin önemli olan bir doktorun tıp bilgisine sahip olması değil, tıpla ilgi bilgilerini ve tecrübelerini kullanarak hastaları iyileştirmesidir. Gerçek yönetici de yönetim alanında edindiği bilgi birikimini şehir halkını gerçek mutluluğa yönlendirmede kullanabilir (Fârâbî, 2017b: 65-66). Böyle bir kral siyasi bilgisiyle tanınsa da tanınmasa da kendi yönetimini kabul eden bir toplum bulursa da bulmasa da bir şehre herhangi bir zamanda yönetici olduğunda krallık sanatını kullanma yetkinliği ile kraldır (Fârâbî, 2017b: 69). Dolayısıyla o kralı hem normların ve değerlerin kavranmasında hem de onların pratikte uygulamaya konmasında yetkin olarak görmektedir.

Gerçek filozof/önder hem nazari erdemlere sahiptir hem de imkanları ölçüsünde onları diğer insanların yararına kullanma kapasitesine sahiptir. Gerçek filozofla en üst yönetici arasında bir fark yoktur. Nazari olanı diğer insanların yararına kullanma yetkinliğine sahip olan, “hem bu tür şeyleri akılsal kılma, hem de onlar içinde iradeye bağlı olanlarını fiilen var etme gücüne sahiptir.” Filozofun bu ikinciyi gerçekleştirme gücü ne kadar yetkinse, felsefesi de o oranda mükemmeldir. Sadece nazari ve ameli erdemlere sahip olanlar mükemmeldir. Üst yönetici, erdemleri milletlerin ve şehirlerin her birinde her biri için uygun biçim ve oranda ortaya çıkarma kapasitesine sahiptir. Bundan dolayı “gerçek anlamda filozofun kendisinin en yüksek yönetici olduğu sonucuna varılır” (Fârâbî, 2018: 43-44). Çünkü teorik bilgi insanı pratik alanda da yetkinleştirir ve üretken kılar. Siyaset, ekonomi, ahlak ve eğitim alanlarındaki yetkinlikler bilgi ile elde edilirler ve onlar teorik/nazari bilgilerin uygulamalarıdır. Bu seviyede bilginin önemini kavrayanlar gerçek filozoflardır. Bundan dolayı huzurlu bir devletin kurulması, ancak filozofların en üst yönetici olmalarıyla sağlanabilir (Bayraktar, 1998: 185). Önder, bütün milletler, şehirler, şehirlerin belirli bir kısmı için neyin gerekli olup olmadığını ve yapılması zorunlu olan hususların uzun süreli mi yoksa kısa süreli mi yapılması gerektiğini bilmesi gerekir. Bu ilinekler ve halleri yeryüzünün yaşam olan tüm bölgelerinde, bir millette, bir şehirde, şehrin belli bir bölümüne veya tek bir insana özel olayların gerçekleşmesine bağlı olarak farklılık arz edebilir (Fârâbî, 2018: 21). Doktorların tecrübeleri doğrultusunda farklı bedenler için farklı tedavi yöntemleri kullandıkları gibi hükümdarlar da tecrübeleri doğrultusunda olaylara, duruma ve zamana uygun kararları verirler (Fârâbî, 2019b: 51).

Fârâbî’ye göre nihai amaç olan mutluluğun elde edilebilmesi için toplumları oluşturan bireylerin de belirli yetkinlikte olması gerekir. Filozof kralın toplumu bu arzulanan mutluluğa ulaştırmada önemli işlevleri olsa

da halkın da belirli bir düzeyde olması gerekmektedir. Erdemli bir toplum, ancak yöneten ve yönetilenlerin karşılıklı olarak görev ve sorumluluklarını yerine getirmeleriyle gerçekleşir.

Erdemli şehrin halkı, İlk Sebebi, ayırık akılları ve onların derecelerini, göksel tözleri ve onların özelliklerini; doğal cisimlerin nasıl var ya da yok olduklarını ve onlarda meydana gelen her şeyin mükemmel olduğunu; var olanların inayet ve adalet çerçevesinde gerçekleştiğini, onlarda eksiklik, kusur bulunmadığını; ruhun potansiyel güçlerinin ortaya çıkışını, Etkin Akıl'ın işlevlerini, vahyin nasıl meydana geldiğini; ilk önderin konumunu, ilk önderin yerini alacak yöneticilerin vasıflarını; erdemli şehirleri ve halklarının ulaşacağı mutluluğu; erdemsiz şehirleri; erdemli ve erdemsiz milletleri bilir (Fârâbî, 2015a: 116-117). Erdemli toplumların halkları para, şan, şöret, saygınlık ve güç elde etmeyi değil, gerçek mutluluğu amaç edinir ve ona ulaşmak için de birbirlerine yardım ederler. Erdemsiz olan cahil, fasık, değişmiş ve sapkın şehirlerde ise amaç gerçek mutluluk değil para, şöret, saygınlık ve güç elde etmektir.

Kant da kalıcı barışın sağlanmasında halkın belirli yetkinliklere sahip olmasına vurgu yapar. Kozmopolit bir milletler birliğinin kalıcı barışı temin edebilmesi ancak cumhuriyetçi-yurtsever yönetimlerle mümkündür. Böyle bir yönetimin olabilmesi de halkın aydınlanması, ahlaki ödevlerinin bilincinde olması ve ödevlerine sıkı sıkıya bağlı olmasıyla sağlanabilir (Yıldırım, 2016: 519-520).

Fârâbî erdemli şehri, ahlaki ve teorik bir model olarak sunar. Bu şehirde yaşayanlar Tanrı ve ahretle ilgili hususlarda hakikati idrak ederek erdemli bir hayat sürdürürler. Erdemli şehri yönetecek en üst yönetici yaradılışça seçkin, lider yetenekli, bir filozof kadar Etkin Akıl'ın ışığıyla teorik ve pratik bilgiğe hâkim; peygamber olabilecek şekilde Etkin Akıl ile birleşerek geleceği önceden öngörebilme kapasitesiyle toplumsal sınıfları basiretle yöneten kişidir (Fahri, 2014: 76). Erdemli şehirler gibi milleti ve milletler birliğini oluşturan bireylerin de yukarıdaki niteliklere sahip olması gerekir. Fârâbî, erdemli şehir üzerinden açıklamasını yapmış olsa da nihayetinde orta ve büyük topumu oluşturan şehirler olduğundan bu koşullar, millet ve erdemli milletlerin oluşturduğu birlik için de geçerlidir.

Olumsal varlık olan insanın ulaşabileceği en son yetkinlik mutluluktur. Ancak bu amaca Etkin Akıl sayesinde ilk akılsallar kavranarak ulaşılır. Fakat tüm insanlar ilk akılsalları tam olarak kavrayacak kapasitede yaratılmamıştır. Bazı insanlar ise bu akılsalları hiç kavrayamazlar. Yaradılışça sağlıklı olanlar birtakım ortak özelliklere sahiptirler ve kendileri için ortak akılsal-

ları kabul etmeye yatkındırlar. Bu sayede kendileri için ortak olan eylemleri ve işleri yönetirler. Ona göre “insanlar, birtakım güçlerde birbirinden farklı ve üstün olurlar” (Fârâbî, 2017a: 87-88). Bundan dolayı akılsalları en üst düzeyde kavrayan kurucu önder ya da ardılı, topluma rehberlik etmeli, yol göstermeli, hatta toplumu oluşturan her bir bireyin akılsallara göre davranmasını yasalarla sağlamalıdır.

Fârâbî, siyasal toplumu ve onun yönetimini birtakım benzerlikler kurarak açıklamaya çalışmıştır. Evrende nasıl ki bir düzen, yasalar ve bunlar arasında bir hiyerarşi varsa siyasal toplumda da ilk önderden sıradan insanlara kadar uzanan bir hiyerarşi vardır (Fârâbî, 2018: 15). Evrenin bir yöneticisi olduğu gibi toplumu da sevk ve idare eden bir yönetici bulunmalıdır. Yöneticinin görev ve sorumluluğu, erdemli davranışları yerleştirerek toplumu gerçek mutluluğa ulaştırmaktır (Türker-Küyel, 2017a: 125). Fârâbî'nin idealize ettiği erdemli toplum, sadece siyasi bir toplum değil, kurucu önderin derin sezgilerle Tanrı'dan aldığı söylediği akılsal ilkelere göre yönettiği bir toplumdur. O toplum, ancak akılsalları sezgisel olarak kavrayan ve gerçek mutluluğa ulaştıracak ilk önderin yönlendirmesi ile ahlaklı bir hayat sürdürür (Toktaş, 2009: 97).

Gerçek mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden insanlar erdemli şehri, tüm şehirleri mutluluğa ulaştıracak şekilde dayanışma içerisinde birbirlerine yardım eden milletler “erdemli mükemmel milletleri” oluşturur. “Erdemli, mükemmel evrensel devlet de ancak içinde bulundurduğu bütün milletlerin mutluluğa erişmek için birbirlerine yardım ettikleri zaman” kurulabilir (Fârâbî, 2015a: 98). Fârâbî, küçük toplum olan şehri tam toplum saydığına göre milleti ve milletler birliğini ekonomik ihtiyaçlardan ziyada güven ortamının oluşturulması, dünya barışının sağlanması ve gerçek mutluluğun elde edilmesi için gerekli görmüştür. Dolayısıyla tüm milletleri erdem ortak paydasında toplayarak bir medeniyet telakkisi ortaya koymuştur.

Fârâbî, yerleşik yaşamın olduğu yeryüzünü bir bütün olarak değerlendirmekte ve yetkin büyük toplumu milletlere, yetkin olan medenî ya da siyasî toplum olan milleti de şehirlere ayırmaktadır. Bu birliğin en altında yer alan Şehirler, doğal yapıları, doğal karakterleri ve doğal olmayan lisanlarından dolayı birbirlerinden ayrılırlar. Ayrıca beslenme biçimleri, göğün hareketleri, iklim koşulları milletlerin doğal yapı ve karakterlerinde farklılığa neden olur (Fârâbî, 2017a: 82-83). Fârâbî, şehirleri birbirlerinden ayırırken din ve mezhebe göre sınıflandırma yapma yerine doğal özellikleri ve dilleri üzerinden bir sınıflama yapmakta ve özellikle dilin de bu sınıflamada et-

kin olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca o, İbn Haldun'dan asırlarca önce iklim ve coğrafyanın da şehirlerin doğal karakterlerini şekillendirdiğini ya da Nurettin Topçu'nun ifadesiyle kişilerin "şahsiyetlerini yoğurduğunu" ifade etmektedir.

Fârâbî, site toplumunu ya da devletini en mükemmel olarak görmez. O, site devletinin yerine milli devleti, hatta bütün milletleri ve halkları kapsayacak bir milletler birliği tasarlar (Arslan, 2018b: XXI; Bayraklı, 2000: 75). En iyi yönetim şekli yeryüzündeki tüm milletlerin ya da halkların tek bir siyasal örgütlenme altında toplandığı evrensel Dünya devletidir (Hammond, 2001: 79). Habermas'a göre Kant da kozmopolit bir toplum tasarlarırken milli egemenlik anlayışını aşamayacağını göz önünde bulundurmuş; bu birliği, Stoacılar da olduğu gibi yeryüzünde yaşayan tüm bireylerin tek çatı altında toplanması olarak değil de milli devletlerin oluşturduğu bir federasyon olarak planlamıştır (Habermas, 2005: 395). Kant'da Fârâbî gibi tek tek her bireyin üyesi olduğu bir dünya devletini değil de milli devletlerin oluşturduğu konfederasyonu idealize etmiştir.

Fârâbî, yeryüzünde yaşayan bütün insanları kapsayan ve milletler birliğini, bir milletin oluşturduğu devletten daha mükemmel ve milli devletlerin üstünde bir devlet olarak görür. İnsanlık tarihinde ondan önce bütün insanlığı bir çatı altında birleştirme çabaları olmuştur. Filozoflar içerisinde de tek bir yeryüzü devletini idealize edenler olmuştur, ancak ondan önce "hiçbir filozofun eserinde en mükemmel devlet şekli bütün yeryüzündeki insanları birleştiren devlet olduğuna dair fikir" Fârâbî'nin eserlerindeki kadar açık ve seçik bir şekilde ifade edilmemiştir (Arsal, 1945: 626). Ayrıca o, erdemli şehri, milleti ve Dünya'nın bayındır hale gelmiş yaşanılan kısmı olan büyük toplumu sadece devlet anlamında değil, İbn Haldun gibi "ümran" (medeniyet) anlamında da kullanmıştır (Mücahit, 2012: 64; Rosenthal, 1996:181). Fârâbî'ye göre medeniyet doğrudan insanın sosyal ve toplumsal doğasıyla alakalıdır. Toplumsal olan aynı zamanda medenidir ya da medeniyet kurma potansiyeline sahiptir. Toplumun olduğu her yerde medeniyet de vardır. (Okumuş, 2019: 328).

Fârâbî'ye göre gerçek mutluluğun sağlanması ve elde edilen kazanımların korunabilmesi ancak Etkin Akıl'a ulaşan bir önderle mümkün olabilir. Ayrıca insanların erdemli davranışlar sergileyerek mutluluğa ulaşmaları da şehirler ve milletler arasında kurulan bir düzen çerçevesinde ve ortaklaşa gerçekleştirilebilir (Farabî, 2019b: 49-50). En üst yönetici bütün milletleri ya da milletlerin çoğunluğunu tek tek tetkik ederek doğal olarak milletlerde ortak olan insani meleke ve eylemleri tespit etmesi gerekir. En üst yöneti-

ci öncelikli olarak bütün milletlerin sahip olduğu ortak insan doğasını ve sonra da milleti oluşturan grupların özel olarak sahip oldukları her şeyi bilerek (Farabî, 2018: 38) eylemlerini gerçekleştirmelidir. Büyük toplumun yönetimi söz konusu olduğunda yönetici kim olacaktır? Hangi milletin yöneticisi üst yönetici olarak kabul edilecektir? Yönetim esnasında yaşanan olumsuzluklar ya da çatışmalar nasıl çözülecektir? Fârâbî'nin sisteminde bu sorular tek tek ele alınıp irdelenmemiş ya da net bir cevap verilmemiştir. Ancak ana iddiası şudur: Belirli niteliklere sahip, kazanılmış akıl seviyesine çıkmış, evrensel doğruları akıl aracılığıyla Etkin Akıl'dan alan kral filozof, koyduğu kanunlar ve keşfettiği ahlaki değerlerle adaleti sağlayabilir ve toplumları gerçek mutluluğa ulaştırabilir.

Fârâbî'nin siyasi konularda esinlendiği Platon ve Aristoteles'in siyasi anlayışları kent devletiyle sınırlıdır. Yönetim biçimlerini ya da en iyi yönetim biçimini de bu dar çerçevede değerlendiren filozoflar, bütün milletleri kapsayan bir siyasi örgütlenmeyi siyaset felsefelerinde ele alamamışlardır. Ancak Helenistik dönemde "yerleşilebilir bütün dünya" (oikoumene) kavramı bir ideal olarak Romalılar tarafından kullanılmıştır (Toktaş, 2009: 87). Ancak Helenistik dönemde ileri sürülen kozmopolit devlet anlayışı da sınırlarla toplumların birbirinden ayrılmadığı ve yer yüzünde yaşayan insanların yurttaşı olduğu bir kozmopolittir. İlk Stoacılar, Antik Yunan'da yapılan köle efendi ayırımına ve eşitsizliğe karşı çıkarak kozmik akıldan pay alan insanları, akıldan pay aldıkları oranda eşit görmüşlerdir. Mikro kozmos olarak değerlendirdikleri insanın bir site yöneticisinin buyrukları yerine kozmik aklın egemen olduğu makro kozmosa ya da evrensel akla/doğal hukuka göre yaşamasını telkin etmişlerdir.

Stoacı filozoflardan Cicero'ya (M. Ö. 106-43) göre de Tanrı yer yüzünü tüm insanlara ortaklaşa faydalansınlar diye vermiştir. Her bir insan ayrı ayrı devletlerin değil, doğal yasalarla yönetilen dünya devletinin vatandaşı olmalıdır. Ona göre Roma İmparatorluğu doğal hukuk ilkelerine göre yönetildiğinden dünya devleti olarak anılmayı hak etmektedir. Diğer taraftan Roma imparatorluğu doğal hukuka göre idare edildiğinden insanların onun egemenliğini tanımaları gerekir. Onun bu evrensel devlet fikriyle Roma imparatorluğunun emperyalist emellerine hizmet ettiği bile söylenebilir (Ağaoğulları ve Köker, 2011: 54-55). Cicero, evrensel dünya devletini felsefi olarak temellendirirken herhangi bir milletin değil, aklını kullanan herkesin kavrayacağı doğal hukuku esas almıştır. Evrensel devlet olarak da hali hazırda mevcut olan Roma İmparatorluğunu idealize etmiştir. Fârâbî ise erdemli milletler birliğini temellendirirken hukuki boyutu etikle tamamlamaya çalışmıştır. Kurucu önder ve ardıllarının Etkin Akıl ile bağlantılı bir

şekilde hem ideal olan hukuk normlarına hem de küçük, orta ve büyük tüm toplumları mutluluğa ulaştıracak etik ilkelere göre yönetim fonksiyonunu yerine getirmesini önermektedir.

Fârâbî'nin yetkin devleti bütün insanlığı kuşatan bir dünya devletidir. Bu yetkin Dünya devleti fikrini varlık ve psikolojik görüşlerine de dayandırmıştır. Bu görüşleri siyasî fikirlerine temel teşkil etmiş ve kendinden önceki Stoa filozoflarındaki kozmopolitizmi (Dünya vatandaşlığı) daha ileri bir noktaya taşımıştır. Onun site yerine bir Dünya devleti fikrine İslam'ın evrensel toplum idealinden (Ülken, 2015: 78; Bayraklı, 2000:75) veya Büyük İskender ve Romalıların kurmuş oldukları büyük imparatorluklardan hareketle ulaştığı söylenmektedir (Hammond, 2001: 77). Onun milletler birliği-ne yönelik görüşleri yukarıdaki etkenlerin yanında Türklerdeki cihan hâkimiyeti mefkuresine ve "Aklın yolu birdir." düsturuna dayandığı söylenebilir.

Ayrıca onun bu düşünceleri, Türk cihan hakimiyeti mefkuresinin ve nizamı alem fikrinin yaygınlaşmasına da kaynaklık etmiştir (Korkut, 2018: 298).

Dünya devleti idealini Batı Ortaçağ'ında ise Dante (ö. 1321) dile getirmiştir. Dante de evrensel dünya devleti fikrine Fârâbî ve Stoacılar gibi kozmik düzenden hareketle ulaşmıştır. Hristiyanlığın kozmolojik anlayışından hareketle Tanrı'dan insana doğru inen hiyerarşik bir varlık cetveli oluşturmuştur. İnsanın ana amacı entelektüel gelişimini tamamlamaktır. Ancak her bir birey bu gelişimi tek başına gerçekleştiremeyeceğinden siyasal topluma gereksinim duyar. Bu amaç birliğinden dolayı tüm insanları yönetecek evrensel bir yönetim olmalıdır. Böylece dünya barışını sağlayacak evrensel bir hükümet veya dünya imparatorluğu kurulmalıdır. Dante, tek bir Tanrı'nın yönettiği evren düzenini rol model olarak insanların ortak amaçlarını gerçekleştirecek, sorunlarını çatışmaya dönüşmeden çözecek, adaleti daha iyi bir şekilde gerçekleştirecek bir dünya devletinin gerekliliğine vurgu yapar (Tannenbaum ve Schultz, 2007: 156-157). Dante, devletler arasındaki çatışmaları sonlandıracak nihai bir karar organına ihtiyaç duyar. Ev yönetiminden devlet yönetimine kadar hep bir üst yöneticinin olmasının gerekli olduğundan dünyanın refahı adına tüm insanları bir kral yönetmelidir. İnsanlar, evreni bir tek Tanrı'nın yönetmesini örnek olarak bir kralın yönetimi altına girmeleri gerekir (Ebenstein, 2005: 135). Kralın otoritesi herhangi bir aracı kurumdan değil, doğrudan tek bir evrensel otoriteden kaynaklanmalıdır. Tanrı'nın iyilikleri farklı kanallardan dünyayı yönetecek krala akar (Ebenstein, 2005: 139). Fârâbî'deki erdemli milletlerin dayanışması sonucu oluşturulan kollektif bütünün yerini Dante'de doğrudan tek egemen otorite almaktadır. Dante, Dünya'da barışın sağlanması için tek bir otoriteyi zorun-

lu görürken Fârâbî çoğulcu bir anlayışa sahiptir. Küçük ve orta medeni toplumlar sergiledikleri dayanışmayla erdem çatısı altında birleşip medeniyeti inşa etmektedirler.

Dante, bu evrensel dünya devlet düşüncesini seküler bir anlayışla dile getirmiş ve bir metafor üzerinden de açıklamıştır. Dini ve siyasi otoritelerin birbirinden bağımsız güçler olduğunu Güneş ve Ay metaforu üzerinden somutlaştırmıştır. Güneş ve Ay ayrı gök cisimleridir ve Ay hiçbir zaman Güneş'e bağımlı değildir. Ay hareketlerini ilk hareket ettiriciden almaktadır. Ay, hareket ederken Güneş'e bağımlı değildir ve sadece ondan gelen ışınları yansıtmaktadır. Bunun gibi dünyevi otorite de yetkisini hiçbir şekilde dini otoriteden alamaz. Dünyevi otorite de Tanrı'nın ışığıyla yetimlidir. Zaten dünyevi otorite zaman bakımından dini otoriteden de önce kurulmuştur. Roma İmparatorluğunun kuruluşu Hristiyanlıktan öncedir ve Hz. İsa da Roma hukukuna tabi olarak bu ilkenin doğruluğunu kabul etmiştir. Roma İmparatorluğu tıpkı Ay gibi bağımsızdır ve kiliseye tabi değildir. Bundan dolayı dünyevi otoritenin kilisenin elinden yönetme hakkını alması söz konusu bile değildir. Roma İmparatorları yönetme hakkını, Tanrı'dan, kendilerinden, bazı imparatorlardan ve tüm insanlar ya da insanların büyük çoğunluğundan almıştır (Tannenbaum ve Schultz, 2007: 158- 159). Dante'nin evrensel topluluğunu seküler ve inkılapçı kılan, dünyevi otoriteyi Papalık ve Kilise gibi bir kuruma yer vermeden temellendirmesi ve dünyevi gücün yetkisini doğrudan Tanrı'dan aldığını ifade etmesidir (Ebenstein, 2005: 141). Fârâbî, Dante'den asırlarca önce daha köklü bir ayırım yapmıştır. Fârâbî hem bilginin edinimi hem de değerler ve yasaların belirlenmesinde peygamberler ve filozoflar arasında farklılık olduğunu belirtmiştir. Ona göre filozoflar akıl, peygamberler hayal gücü ile Etkin Akıl ile bağlantı kurmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere ona göre akıl aracılığı ile kavranan değerler ya da normlar daha evrenseldir.

Düşünürler, 17. yüzyıldan itibaren ise dini ve siyasi otoritenin oluşturmuş olduğu ikilemi aşmaktan ziyade savaşların barındırdığı tehlikelerden kurtulmak için uluslararası teşkilatlanmanın yol ve yöntemlerini aramaya başlamışlardır (Altuğ, 1995: 48). Uluslararası teşkilatlanmaya ilk somut önerilerden birini IV. Henry (1533-1610) döneminin maliye bakanı ve merkantilist politikaların mimarı Duc de Sully (1559-1641) ileri sürmüştür. Sully, mezhep birliğinden hareketle Katolik Dünya Cumhuriyeti kurmayı önermiş ve Katolikleri tek bir devlet çatısı altında toplamaya çalışmıştır. O, bu birlik ile Habsburgların gücünü kırmak, Osmanlıları Asya'ya hapsedmek ve Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmayı tasarlamıştır. Kurulacak Katolik Dünya Cumhuriyetinin başkanının papa, başbakanının ise Fransa kralı olmasını

öngörmüştür (Atalay, 1997: 53). Duc de Sully gibi Grotius da doğal hukuktan hareketle Hristiyan Avrupa'yı birleştirmeye çalıştığını yukarıda ifade etmiştik. Halbuki bu düşünürlerden önce İspanyol doğal hukukçu Vitoria, papa veya Hristiyan imparatorun yargı hakkının evrenselliğini reddetmiş ve sömürgeciliğin zirvede olduğu bir dönemde tüm toplumların doğaları gereği eşit olduklarını savunmuştur. Vitoria'ya göre uluslararası toplumun kaynağı insanın doğal toplumsallığında ve eşitliğinde aranmalıdır. Onun dünyası birbirine eşit egemen devletlerin oluşturduğu bir ailedir ve onlar birbirlerine hakimiyet bağları ile değil, dostluk bağlarıyla bağlıdırlar (Akal, 1995: 4). Vitoria, herhangi bir dinsel bağ üzerinden değil, doğal haklar ve ahlaki olandan hareketle eşit devletlerin oluşturmuş olduğu uluslararası birlik fikri geliştirmiştir. Fârâbî kazanılmış akılla kavranan akılsallar ve temel erdemleri esas alarak insanlığın mutluluğu için erdemli milletleri birbirlerine bağladığı gibi Vitoria da doğal haklar ve dostluk bağlarıyla bağımsız egemen güçleri birbirine bağlamaya çalışmıştır.

Fârâbî gibi Kant da *Ebedî Barış Üzerine Felsefi Deneme* adlı eserinde insanların birbirlerine zarar vermeden aynı çatı altında nasıl yaşayabileceklerini sorgular. Toplumsal sözleşme ile egemenliğin tesis edildiği fikrini savunanlara göre devlet öncesi doğal durumda, insanların haklarını güvence altına alacak herhangi bir güç olmadığından ya da bir hukuk sistemi bulunmadığından toplum her an çatışmaya sürüklenebilir. Kant da doğal durumda düşmandan korunmak için saldırgan eylemlerden kaçınmanın yeterli olmadığını, o halin istikrarlı bir barış durumu değil de ilan edilmemiş savaş durumuna karşılık geldiğini ve bu durumun ancak bir hukuk düzeni ile sonlandırılacağını belirtir. Bireylerin bir toplum içerisinde haklarını koruma adına yasal bir düzen içerisinde yaşamayı kabul etmeleri gibi devletler de kendilerine yönelecek tehditleri önleyecek yasal düzene kavuşturulmalıdır. Devletler kendi güvenliklerini ve haklarını garanti altına alacak bir teşkilat kurabilirler. Böylece milletler federasyonu kurulmuş olur ve bu federasyonda tek tek devletler yer alırlar. Ancak devlet, ast üst ilişkisini gerektirdiğinden federasyon içerisindeki devletler tek bir devlet oluşturamazlar, sadece aynı birlik içerisinde karşılıklı olarak haklarını korurlar. Ahlaki kanunlarının kaynağı olan akıl, savaşın çözüm olmadığı ve barışının aranmasını telkin etse de milletler arası uyuşmazlıklar çözülemeyeceğinden bir antlaşmayla devletlerin bir barış ittifakı oluşturmaları gereklidir (Kant, 1960: 17-24).

Kant'a göre de insan iyiyi kötüden ayırabilen rasyonel bir varlık olarak doğru muhakemelerle değerleri ve yasaları keşfedebilir. Keşfedilen bu normlar doğaya da uygundur. İnsan keşfettiği bu normlara göre sosyal ilişkilerini düzenleyebilir ve kendi bencil çıkarları için de diğer insanları

araçsallaştırmaz. Devletlerin de kendi çıkarları adına diğer devletleri araçsallaştırmaması gerekir. Kant'a göre barışı sağlamanın üç koşulundan biri devletlerin ve bireylerin evrensel ahlak kurallarına uymalarıdır. İkincisi ulusal düzeyde bireylerin temel haklarını gözeterek demokratik cumhuriyetçi yönetim, üçüncüsü ise uluslararası ilişkiler boyutunda devletleri güvenceye kavuşturacak olan uluslararası hukuktur (Çakır, 2014: 264-265). Kant'a göre liberal demokratik devletler birbirleriyle savaşırlar. Demokratik liberal devletlerin sayısı arttıkça Dünya da daha barışçıl olur. Bencil arzularla hareket eden kralların aksine liberal devletlerin vatandaşları savaşı pek fazla arzulamazlar. Kant'ın bu görüşleri modern liberal düşünürlerle de kaynaklık etmiştir (Gold ve Mcglinchey, 2016: 85).

Kant da Fârâbî gibi Dünya genelinde kalıcı barışı sağlayacak bir düzenin kurulmasını ümit etmiştir. Ona göre Dünya'da barışı sağlayacak kozmopolit milletler federasyonu fikri mükemmeli temsil eden ilahi ve doğal ereğe sonsuz bir yaklaşımdır (Yıldırım, 2016: 521). Kant da milletler arası barışın sağlanması ve sürdürülmesi için tüm devletlerin otoritesini kabul ettiği evrensel bir devlet öngörmüştür (Habermas, 2005: 384). Fârâbî'nin erdemli milletler birliği fikrinin Kant'ın milletler federasyonu ile koşutluklar taşıdığı ve onu öncelediği söylenebilir.

Fârâbî, Vitoria ve Kant'ın Dünya'da barışı sağlama amacına yönelik fikirleri ilk defa 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla gerçekleşmiş, ancak bu Cemiyet de İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasını engelleyememiş ve mutluluk getirmemiştir. (Altuğ, 1995: 49). Birleşmiş Milletlerin kuruluş ancak ikinci dünya savaşının akabinde 26 Haziran 1945 tarihinde toplanan Birleşmiş Milletler konferansında Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın kabulüyle tamamlanmış ve yasal statüye kavuşmuştur (Taşkent, 1995: 19-20). Filozofların ön görmüş oldukları kurumsal yapı oluşturulmuş olsa da onların beklentilerini karşıladığını söylemek olası görünmemektedir.

Sonuç

Fârâbî, değerler ya da pratik felsefesini metafizik bir temel üzerine kurmuş ve sistemleştirmiştir. Platon'un pratik felsefesini idealer öğretisi üzerinden açıkladığı gibi o da bu alanlardaki görüşlerini Etkin Akıl'ı merkeze alarak yapmıştır. Platon'a göre doğrudan ya da sezgisel olarak ideaları kavrayan filozofun elde ettiği bilgiler çerçevesinde toplumu sevk ve idare etmesi gerekir. Filozof kral, bu yolla nesnel değerlere ve normlara vakıf olduğundan yasanın kaynağıdır. Fârâbî'de ise ideaların yerini Etkin Akıl almaktadır. Fârâbî'ye göre kazanılmış akıl seviyesine çıkan ilk önder ve ardılları, Etkin Akıl ile bütünlükte doğrudan etik değerleri ve hukuki normları ondan edi-

nirler. O, filozof olan ilk önder veya ardıllarının evrensel ya da nesnel etik değerleri ve hukuki normları kavradıklarını ve uygulamaya aktardıklarını belirtir. Böyle bir yetkinliğe sahip olan ilk önder, yasama faaliyetini yerine getirirken üst yöneticisi olduğu küçük, orta veya büyük toplumu gerçek mutluluğa ulaştıracak şekilde yönetir. Aquinalı Thomas akılsal ilkelerin akıl tarafından kavranmasını doğal hukuk olarak nitelendirmiştir. O, tanrısal akıldan ya da evrensel hukuktan vahiy aracılığı gönderilen yasaları tanrısal hukuk; akıl aracılığı saptananları doğal hukuk, egemen otorite tarafında yasalaştırılanları da pozitif hukuk olarak adlandırmıştır. Thomas'dan asırlarca önce Fârâbî, İlk Akıl'dan ya da tanrısal akıldan Etkin Akıl aracılığı ile elde edilen normlar arasında bilişsel yetiler üzerinden bir ayırım yapmıştır. Etkin Akıl'dan ileri düzeydeki hayal gücü vasıtasıyla alınan bilgiler vahiye, kazanılmış akıl gücü aracılığı ile edinilenleri felsefi bilgi olarak nitelendirmiştir. Thomas, akıl aracılığı ile evrensel hukuktan elde edilen normları doğal hukuk, Fârâbî ise daha genel bir yaklaşımla felsefe olarak değerlendirmiştir. Fârâbî'ye göre akli bilgi; tümelleri kavrandığından hem evrensel hem de tüm toplumları gerçek mutluluğa taşıyacak akılsalları ya da rasyonel ilkeleri içerir. Fârâbî, böyle bir temel üzerinden erdemli milletler birliği fikrine ulaşmıştır. Akıl gücüyle akılsalları kavrayan kurucu önder ve ardılları aklın ilkeleri doğrultusunda toplumları gerçek mutluluğa ulaştıracak şekilde yönetim fonksiyonu icra etmelidirler. O, açıklamalarını çoğunlukla erdemli şehir üzerinden yapmış olsa da en yetkin toplumun erdemli milletlerin oluşturmuş olduğu birlik olduğunu açık ve seçik bir şekilde ortaya koymuştur. Onun erdemli birleşmiş milletler birliği fikrine koşut görüşler Batı felsefesinde ancak Kant tarafından 18. yüzyılda dile getirilmiştir.

Öz

Fârâbî'de İlk Akıl'dan Erdemli Birleşmiş Milletlere

Fârâbî, İslam düşüncesinde siyaset bilimi ve siyaset felsefesinin kurucusudur. O, siyaset bilimi ve felsefesini metafizik bir temel üzerinde inşa etmiştir. Bu disiplinlerdeki görüşlerini Etkin Akıl üzerinden İlk Akıl'a bağlamıştır. Etkin Akılı ayüstü ve ayaltı alemleri birbirine bağlayan aşkın özne olarak değerlendirmiştir. Ayaltı alemdeki en yetkin olumsal varlık olan insan Etkin Akıl aracılığı ile ayüstü aleme erişmekte ve akli ilkeleri kavramaktadır. Akılsal ilkeleri ise ancak potansiyel akıl seviyesinden kazanılmış akıl düzeyine ulaşanlar kavrayabilir. Fârâbî'ye göre peygamberler ileri düzeyde gelişmiş hayal gücüyle filozoflar da akıl gücüyle Etkin Akla ulaşmış ondan bilgi edinmektedirler. Filozoflar kazanılmış akıl gücüyle akılsal ilkeleri kavradıklarından ahlaki erdemleri ve hukuksal normları doğrudan kavrarlar. Ancak böyle bir yetkinliğe sahip olan filozof toplumların kurucu önderi olabilir. Kurucu önder ve ardılları Etkin Akıl ile bütünleşerek akli ilkelere ulaştıklarından evrensel doğrulara vakıf olurlar. Onlar bu sayede küçük, orta ve büyük toplumları gerçek mutluluğa ulaştırırlar. Gerçek mutluluğun ne olduğunu bilen ve ona göre yaşayan toplumlar erdemli toplumlardır. Fârâbî, erdemli toplumları küçük, orta ve büyük toplum olarak üçe ayırarak inceler. Küçük toplum şehir, orta toplum erdemli şehirlerin oluşturduğu millet ve büyük toplum da erdemli milletlerin oluşturduğu birliktir. Fârâbî, en yetkin toplum olarak erdemli birleşmiş milletler olduğunu söylemiş, açık ve seçik bir şekilde birleşmiş milletler fikrini ileri sürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Fârâbî, Akıl, Etkin Akıl, Kurucu Önder, Erdemli Birleşmiş Milletler

Abstract

From First Reason to the Virtuous United Nations in Al-Farabi

Farabi is the founder of political science and political philosophy in Islamic thought. He built his political science and philosophy on a metaphysical basis. He connected his views in these disciplines to First Mind through Active Mind. He evaluated the active mind as the transcendent subject that connects the superlunar and sublunar realms. The human being, who is the most perfect contingent being in the sublunar realm, reaches the superlunar realm through the Active Mind and comprehends the rational principles. Intellectual principles can only be grasped by those who have reached the level of acquired intelligence from the potential level of intelligence. According to Farabi, prophets reach the Active Mind with their highly developed imagination and philosophers reach it with the power of reason. Philosophers grasp moral virtues and legal norms directly, as they grasp rational principles with the acquired power of reason. Only a philosopher who has such a competence can be the founding leader of societies. Since the founding leader and his successors have reached the rational principles by integrating with the Active Mind, they become aware of the universal truths. In this way, they lead small, medium and large societies to real happiness. Societies that know what true happiness is and live according to it are virtuous societies. Farabi examines virtuous societies by dividing them into three groups as small, medium and large societies. A small society is a city, a middle society is a nation formed by virtuous cities, and a large society is a union of virtuous nations. Farabi said that virtuous united nations were the most competent society, and he put forward the idea of united nations clearly and distinctly.

Keywords: Al-Farabi, Intellect, Active Mind, Founding Leader, Virtuous United Nations

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A., Köker, L. (2009). *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı* (4. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A., Köker, L. (2011). *İmparatorluktan Tanrı Devletine* (7. bs.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Akal, C. B. (1995). "İspanya'nın Latin Amerika'yı Fethi ve İspanyol Düşüncesinin İnsan Haklarıyla Uluslararası Hukuku Keşfi," *Edip F. Çelik'e Armağan Değişen Dünyada İnsan, Hukuk ve Devlet*, İstanbul: Engin Yayıncılık, 1-26.
- Altuğ, Y. (1995). *Devletler Umumi Hukuku*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Arsal, S. M. (1945). "Fârâbî'nin Hukuk Felsefesi," *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 10 (3-4), ss. 620-634.
- Arslan, A. (2013). *İslâm Felsefesi Üzerine*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2018a). *İlkçağ Felsefesi Tarihi 1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi* (9. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2018b). "Ortaçağ İslam ve Batı Dünyasında Siyaset," *Mutluluğun Kazanılması* (3. bs.) çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss. V-XXVII.
- Atalay, A. H. (1977). *Uluslararası Hukukun Oluşumu İlk Küreselleşme Dönemi 1492-1648*, İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Aydınlı, Y. (2017). *Fârâbî'de Tanrı- İnsan İlişkisi* (5. bs.), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bayraklı, B. (2000). *Fârâbî'de Devlet Felsefesi*, İstanbul: Şehir Yayınları.
- Bayraktar, M. (1998). *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çakır, M. F. (2014). "Ahlak ve Uluslararası İlişkiler," *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2 Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, der. Tayyar Arı, Bursa: Dora Basın Yayın Dağıtım Ltd. Şti. 261-304.
- Cevzici, A. (2001). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi* (2. bs.), Bursa: Asa Kitabevi.
- Çilingir, L. (2009). *Fârâbî ve İbn Haldun'da Siyase*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- Gold, D. ve Mcglinchey, S. (2016). "Uluslararası İlişkiler Teorileri," *Uluslararası İlişkiler*, ed. Stephen Mcglinchey, çev. B. Koç, O. E. Cengiz, R. G. Yazar ve Ş. Alparslan, Tuic Akademi Yayınları, 83-103.
- Ebenstein, W. (2005). *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri* (4. bs.), çev. İsmet Özel, İstanbul: Şule Yayınları.
- Fârâbî, E. N.(1990) *Kitabü'l Huruf*, nşr. Muhsin Mehdi, Beyrut; Dâr'ül Maşrif.
- Fahri, M. (2014). *İslâm Felsefesi Kelâmı ve Tasavvufuna Giriş* (5. bs.), çev. Şahin Filiz, İstanbul: İnsan Yayınları.

- Fârâbî, E. N. (2015a). *İdeal Devlet/ El-Medînetü'l Fâzıla* (7. bs.), çev. Ahmet Arslan, Ankara: Divan Kitap.
- Fârâbî. (2015b). *Kitâbu'l- Hurûf/Harfler Kitabı*, çev. Ömer Türker, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Fârâbî, E. N. (2017a). *Es- Siyâsetü'l- Medeniyye veya Mebâdi'ül Mevcûdât* (3.bs.), çev. M. S. Aydın, A. Şener ve M. R. Ayas, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Fârâbî. (2017b). *Fârâbî'nin İki Eseri Siyaset Felsefesine Dair Görüşler/Fusûlü'l-Medeni ve Tenbîh 'Alâ Sebîlî's-Sa'âde* (3. bs.), çev. Hanifi Özcan, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Farabî. (2018). *Mutluluğun Kazanılması* (3. bs.), çev. Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Fârâbî. (2019a). Ebu Nasr, *Kitâbü'l-Mille/ Din Üzerine*, çev. Yaşar Aydın, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Farabî. (2019b). *İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fur, L. L. (1940). *XVII inci Asırdanberi Tabîî Hukuk Nazariyesi ve Modern Doktrin*, çev. Nihat Raif Erim, İstanbul: Kenan Basımevi ve Klîşe Fabrikası.
- Grotius, H. (2011) *Savaş ve Barış Hukuku*, çev. Seha L. Meray, İstanbul: Say Yayınları.
- Habermas, J. (2005). "İki Yüz Yıl Sonrasından Geriye Bakışın Kazanımıyla Kant'ın Ebedi Barış İdesi," *Sonsuzluğun Sınırında: Immanuel Kant*, Efe Çakmak, Ed., Yapı Kredi Yayınları, Cogito, Sayı, 41-42.
- Hammond, R. (2001). *Fârâbî Felsefesi ve Ortaçağ Düşüncesine Etkileri*, çev. G. Küken ve U. Nutku, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Kant, I. (1960). *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme*, çev. Yavuz Abadan ve Seha L. Meray, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kant, I. (2002). *Ahlâk Metafizığının Temellendirilmesi* (3. bs.), çev. İonna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Korkut, Ş. (2018). *Fârâbî'nin Siyaset Felsefesi Kökenleri ve Özgünlüğü* (2. bs.), Ankara: Atlaskitap.
- Mould, R. F. (2016). "Thomas Edison (1847-1931) Biography with special reference to X-rays," *Nowotwory Journal of Oncology*, 66 (6), 499-507. DOI: 10.5603/NJO.2016.0089
- Mücahit, H. T. (2012). *Fârâbî'den Abduh'a Siyasî Düşünce* (3. bs.), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Olguner, F. (1999). *Fârâbî*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Okumuş, E. (2019). "Fârâbî'nin Medeniyet Sosyolojisine Katkıları," *10. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Fârâbî*, ed. Ejder Okumuş, İstanbul: İnsan Yayınları, 305-332.

- Özden, H. Ö. (2014). *Resimli Türk Düşünce Tarihi*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Özden, H. Ö. (2015). *İbn Sînâ- Descartes Metafizigi* (2. bs.), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özden, H. Ö. (2017). *İslâm Felsefesi Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Palabıyık, M. S., Yıldız, A. (t.y.), *Avrupa Birliği*, Ankara: ODTU Yayıncılık.
- Rosenthal, E. I. J. (1996). *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Spinoza, B. (2010). *Teolojik Politik-İnceleme* (2. bs.), çev. Cemal Bâli Akal ve Reyda Ergün, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Tannenbaum, D., Schultz, D. (2007). *Siyasî Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri* (3. bs.), cev. Fatih Demirci, Ankara: Adres Yayınları.
- Taşkent, S. (1995). *İnsan Haklarının Uluslararası Dayanakları*, İstanbul: Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları
- Toktaş, F. (2009). *Fârâbî'de Ahlak ve Siyaset*, Samsun: Etüt Yayınları.
- Toktaş, F. "İslam Siyaset Düşüncesinin İnşacısı Fârâbî. *İslam Felsefesi*, Bayram Ali Çetinkaya, Ed., Ankara: Grafiker Yayınları.
- Türker-Küyel, M. (2017a). "Fârâbî, Hikmet ve Kutadgu Bilig," *İslâm Düşünürleri: Fârâbî Prof. Dr. Mübahat Türker-Küyel Makaleleri- II*, Şeyma Dilmaç, Haz., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Türker-Küyel, M. (2017b). "Felsefenin Tarifinde ve Tarihinde Bir Kaynak Olarak Fârâbî," *İslâm Düşünürleri: Fârâbî Prof. Dr. Mübahat Türker Küyel Makaleleri- II*, Şeyma Dilmaç, Haz., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Türker-Küyel, M. (2018a). "İbn-i Sînâ'nın al- Akl al- Faal'ine Bir Adım Olarak Fârâbî'de Siyaset," *İslam Düşünürleri (Hârezmî, İbn-i Sînâ, Beyrûnî, Gâzâlî) Prof. Dr. Mübahat Türker Küyel Makaleleri- III*, Şeyma Dilmaç, Haz., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Türker-Küyel, M. (2018b) "Kut, Fârâbî ve İbn-i Sînâ'daki al- Akl al- Faal için Bir Temel Oluşturabilir Mi?" *İslam Düşünürleri (Hârezmî, İbn-i Sînâ, Beyrûnî, Gâzâlî) Prof. Dr. Mübahat Türker Küyel Makaleleri- III*, Şeyma Dilmaç, Haz., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2015). *İslam Felsefesi Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Kaynakları ve Etkileri* (6. bs.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yıldırım, E. (2016). "Kalıcı Barışın Özlemi Üzerine," *Immanuel Kant Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumları Bildirileri*, Nabil Reyhan, Ed., İstanbul: Vadi Yayınları, 513-522.